

A Tatros menti székelyes csángók magyar nyelvismerete 2008-ban¹

Megjelent: Moldvai csángók és a változó világ. Szerk. Diószegi László. Budapest - Szombathely, 2009, Teleki László Alapítvány – Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ. 177–222. p.

I. Kutatás-módszertani kérdések

Előzmények

A moldvai csángók magyar nyelvismeretére vonatkozóan először 1994–1996 között – folklórkutatói munkámmal párhuzamosan, illetve mintegy annak „mellékleteként” – végeztem átfogó, minden csángó településre kiterjedő alapkutatót.² Erre azért volt szükség, mert a hivatalos román népszámlálások adatsoraiból a 20. század folyamán gyakorlatilag eltűnt a moldvai magyar etnikum, miközben nyilvánvaló volt, hogy Moldvában a nagy fokú nyelvi asszimiláció ellenére is még mindig jelentős azoknak a katolikusoknak (csángóknak) a száma, akik még ismerik őseik anyanyelvét, illetve rendelkeznek egy sajátos csángó identitástudattal. A népszámlálások „nulla változata” tehát mindenképpen magyarázatra, illetve kiegészítésre szorult, de ilyen természetű adatok nem álltak az érdeklődők rendelkezésére. A kiegészítést voltaképpen a tényleges magyar nyelvismeretre vonatkozó, terepkutatáson alapuló, falusoros becslés jelentette, aminek végeredményeként végül megállapítottam, hogy Moldvában 83 településen még mintegy 62 000 katolikus csángó ismer valamilyen mértékben egy magyar tájnyelvet, de az etnikum háromnegyed része, mintegy 180 000 személy azonban már nyelvilag teljesen elrománosodott.³

Az 1990-es évek közepén végzett terepkutatás óta csaknem másfél évtized telt el. Ez alatt az idő alatt a moldvai csángók magyar nyelvismeretében és nyelvhasználatában is gyökeres változások történtek. Ezek legfontosabbjai a következők: 1. Moldvában is felgyorsultak a modernizációs folyamatok, például az elektronikus civilizáció és a nagy mérvű mobilitás itt is ugyanúgy általánossá vált, mint bárhol máshol a világon. Mindezek következtében a már korábban is fellazult hagyományos életvilágok itt is eltűnőfélben vannak (akkulturáció). 2. A Nyugat-Európában és máshol történő külföldi munkavállalások következtében hatalmas méreteket öltött a migráció, aminek mélyreható kulturális következményei is vannak, ideértve a nyelvhasználat kérdését is. (A migrációs jelenségek következtében a lakosság korábban látványos számbeli növekedése megtorpant, sőt a népesség abszolút száma is visszaesett, amire a moldvai katolikusok körében a 16–17. század óta nem volt példa.) 3. A modernizációs jelenségek és a migráció eredményeként a csángók által lakott településeken megváltozott a hagyományokhoz és a magyar nyelvűséghez való mentális viszony. A nyelvi tudatosság növekedett, aminek eredményeként a magyar nyelv vagy fel- vagy éppenséggel aláértékelődött. 4. Egyes csángó falvakban a 2000/2001-es tanévtől kezdődően sikerült létrehozni a magyar nyelvű oktatás bizonyos, korlátozott formáit, ami azonban a magyar nyelvet ismerő gyermekeknek csak mintegy 10–12%-át érintette. 5. A csángó falvak nyelvismeretében és nyelvhasználatában gyökeres változást hozott az is, hogy épp a legutóbb eltelt másfél évtized alatt halt ki, illetve fogyatkozott meg az az idős nemzedék, amelyik fiatal korában (kb. az 1940-es évek végéig, azaz a szocializmus mélyreható társadalmi változásai előtt) teljesen hagyományos életmódot folytatott, következésképpen anyanyelvi szinten ismerte még a csángó hagyományos kultúrát, ideértve a helyi tájnyelveket is.

Egészében véve azt mondhatjuk, hogy az 1989-es rendszerváltást követően a különböző nyelven kívüli modernizációs tényezők a nyelvhasználat és a nyelvi mentalitás terén is gyökeresen új helyzetet teremtettek a moldvai csángó településeken. Nyilvánvaló tehát, hogy a magyar nyelv helyzete már nem azonos a másfél évtizeddel korábbival, következésképpen az aktuális nyelvi viszonyok leírása csak egy új terepkutatás révén történhet.

A kutatás fontossága: a nyelvhasználat emberjogi vetületei

Moldvában ma mintegy negyedmillió római katolikus vallású személy (a továbbiakban: *csángók*) él, akiknek túlnyomó többsége magyar származású. Az 1994–1996 között végzett kutatás szerint a magyar eredetű moldvai csángóságnak mintegy háromnegyed része nyelvében a többségi románsághoz asszimilálódott, és a végbement nyelvcsere eredményeként a népcsoportnak ma már csak mintegy egynegyede, azaz kb. 60 000 személy beszéli még valamilyen mértékben ősei anyanyelvét és őriz egyszersmind egy igen archaikus hagyományos kultúrát (nyelv, népi vallásos képzetek, hiedelemvilág, közösségi rítusok, tárgyi kultúra stb.). A még magyarul is beszélő népesség mintegy 80–90 településen, viszonylag nagy területen szétszórva él. A nyelvi asszimiláció előrehaladottsága ezeken a településeken rendkívül különböző: vannak olyan falvak, ahol a magyar nyelvet már csak az öregek értik, máshol ellenben a fiatal generációk, sőt néhol még a gyermekek is viszonylag jól beszélnek magyarul.

A legutóbbi hivatalos román népszámlálások (1992, 2002) vallási hovatartozásra vonatkozó adataiból viszonylag pontos képet nyerhetünk a moldvai katolikusok (csángók) területi megoszlásáról, az egyes települések lélekszámáról. Ezek a felmérések azonban a moldvai csángókat – kevés kivételtől eltekintve – román etnikumúaknak és román anyanyelvűeknek tekintik, tehát belőlük nem következtethetünk sem a közösség etnikai identitására, sem a nyelvi asszimiláció tényleges helyzetére. Az 1992-es hivatalos népszámlálás szerint Moldvában a 240 038 katolikus lakos közül mindössze 1826 személy (0,76%) tartotta magát magyarnak, ezen belül a csángó falvakban magyar etnikumú személyként összeírt katolikusok száma pedig csupán 526 (!) fő volt. Hasonló eredmény született a 2002-es népszámlálás során is: az ekkor felvett 232 045 katolikus közül 2015 személy (0,86%) nyilvánította magát magyarnak.

Amint látjuk, a hivatalos népszámlálási felmérésekből az ezredfordulóra csaknem teljesen eltűntek a magyar etnikumú moldvai katolikusok. A népszámlálások „nulla változata” alátámasztja azt a hivatalosnak mondható – az adminisztratív állami intézmények alkalmazottai, a tanintézményekben dolgozó román értelmiségiek, a helyi római katolikus klérus tagjai, a mass media képviselői, a különböző román nacionalista szervezetekhez tartozó személyek, az ország vezető politikusai stb. által terjesztett – román ideológiát, miszerint a csángó kérdés voltaképpen nem is létezik Romániában, ugyanis a magyar nyelvhez és a magyar etnikai identitásukhoz ragaszkodó moldvai katolikusok egészen elenyésző kisebbséget alkotnak.

A tényleges helyzet azonban ennél jóval bonyolultabb. Az adott körülmények között adott módszerekkel felvett hivatalos népszámlálási adatok kétségkívül elmondanak valamit a moldvai csángó népcsoport nyelvi helyzetéről és etnikai identitástudatáról, de ezeket az adatokat úgy kell értelmeznünk, hogy a hivatalos felmérések – különböző okoknál fogva – képtelenek tükrözni a moldvai csángó népcsoport mai tényleges és bonyolult nyelvállapotát, valamint egészen sajátos közösségi identitástudatát. Miközben a hivatalos statisztikák a nyelvi asszimilációs folyamatokról és az etnikai identitás alakulásáról keveset mondanak, ugyanezek a jelenségek a rendszerváltás utáni eltelt időszakban a tudományos kutatások kiemelt fontosságú témáivá lettek.

A tényleges nyelvismeretre és nyelvhasználatra vonatkozó kutatásoknak azért van központi jelentőségük, mert ezeknek a kérdéseknek jogi vonatkozásaik is vannak. Nyilvánvaló például, hogy **a nyelvi kompetencia és a nyelvi öntudat egyszersmind a jogérvényesítésre való lehetőséget, sőt képességet is jelenti.** Az Európa Tanács 2001-ben elfogadott 1521. számú Ajánlása Románia számára kötelezővé teszi a moldvai csángó hagyományos kultúra és nyelv védelmét, de erre csak akkor van lehetőség, ha a csángó népcsoport maga is ragaszkodik ezekhez az értékekhez, illetve ha még egyáltalán rendelkezik ezekkel a tradicionális kulturális értékekkel, ideértve magát a nyelvet is.

A terepmunka dokumentumai

Az új terepmunka keretében azokat a moldvai csángó falvakat keresem fel, amelyek esetében feltételezhető, hogy a katolikus lakosság egy része valamilyen mértékben ismeri a magyar nyelv helyi dialektusát.⁴ Ezen felül szükségesnek mutatkozik valamilyen módon megvizsgálni a nagyobb városokban (pl. Bákó, Karácsonykő, Románvásár, Onyest stb.) élő katolikusok magyar nyelvismeretét is.

Az egy-egy faluban végzett helyszíni terepmunka alapvető célja egy előzetesen kidolgozott **Adatlap** kitöltése, amely számszerűsíthető információkat is tartalmaz az illető település nyelvi helyzet-

re vonatkozóan. Az Adatlap kitöltése résztvevő megfigyelés, interjúkészítés és egyéb helyszíni adatgyűjtés után történik. A települések adatlapjaira rákerülnek más információk is, amelyek ugyancsak jellemzőek az illető település élő nyelvi helyzetére (pl. a települések névalakjai, az egyházi élet és az oktatás nyelvére vonatkozó adatok, családnév-változtatások, helynevek stb.). (Lásd: **Melléklet**)

A települések adatlapjainak kitöltése mellett a terepmunka során egyéb kutatási háttéranyag gyűjtésére is sor kerül, ami a nyelvi adatok értelmezése során is hasznosítható. Például minden felkeresett településen magnóval rögzíték bizonyos mennyiségű **nyelvi szöveget**, azzal a céllal, hogy a kutatás időpontjában létező nyelvvállapotot dokumentáljam. Az interjúhelyzetben rögzített hagyományos folklórműfajok (pl. mondák, vallásos legendák, hiedelmek, szokásleírások, énekelt folklórműfajok stb.) mellett felveszek élménytörténeteket, igaztörténeteket is és mindenekelőtt olyan élőnyelvi szövegeket, amelyek természetes beszédhelyzetben hangzanak el. Minden településen rögzítésre kerülnek a **temetői kereszték családnevei** (ideértve a nevek gyakoriságát is), és – a teljességre való törekvés igénye nélkül – a legfontosabb **külső- és belső helynevek** is, bár ez utóbbi vonatkozásban nem törekedtem teljes körű rendszeres gyűjtésre. A gyűjtési archívumot digitális fényképezőgéppel készített **fényképgyűjtemény** egészíti ki.

A terepkutatás egyes szakaszainak lezárása után kerül sor **a gyűjtött adatok számítógépbe vitelére** (az Adatlapok elektronikus változatainak elkészítésére), a magnón rögzített szövegek tartalmi kivonatolására, illetve olykor – ha ezt a téma megköveteli – szó szerinti lejegyzésére, valamint az egyéb dokumentumok (fényképek, tárgyi dokumentumok stb.) rendszerezésére és archiválására.

A terepmunka eredményeinek alapján **öt résztanulmányban** foglalom össze a moldvai csángó etnikum aktuális nyelvvállapotának jellemzőit, illetve közlöm a falvak nyelvvállapotát jellemző „kemény” számadatokat a népcsoport belső tagolódása szerint. (A táji, történeti, néprajzi és nyelvi szempontok figyelembe vétele mellett viszonylag jól elkülöníthető öt nagy belső csoport a következő: Tatros menti székelyes csángók, Tázló menti székelyes csángók, Szeret menti székelyes csángók, déli csángók és északi csángók). Az öt résztanulmány elkészülte után az eredményeket és következtetéseket egyetlen **összesítő zárótanulmányban** tervezem összefoglalni, amelyhez a „kemény” számadatok alapján célszerű lenne egy vagy több **térképet** is szerkeszteni.

Amint látjuk, a terepkutatás központi része egy előre kidolgozott módszerrel történő **számszerű becslés**, aminek lényege, hogy az egyes csángó településeken megkísérlem megállapítani a magyar nyelvet *anyanyelvi szinten* beszélő (1), *második nyelvként* használó (2), a csak *passzív nyelvismerettel* rendelkező, vagyis magyarul csak „értő” (3) és a *magyarul már egyáltalán nem tudó* személyek (4) lélekszámát.

Az erőteljesen ható nyelvi asszimilációs folyamatok közepette egy személy magyar nyelvi kompetencia szintje alapvetően két tényezőtől függ: egyfelől az **illető település nyelvi asszimilációs folyamatainak előrehaladottságától** (1), másfelől **a beszélő generációs hovatartozásától** (2). A fenti két döntő körülmény mellett olykor **egyéb tényezők** (3) is befolyásolhatják egy-egy személy nyelvismeretét és nyelvhasználatát (pl. a csángó falvak egy részében néhány éve tartott „magyarórák” nyelvi hatása, a székelyföldi iskoláztatás hatása, a migráció nyelvi következményei, a magyar nyelvűséghez való családokon belüli eltérő viszonyulások stb.), de ezek az egyedi, eseti hatások nem kérdőjelezik meg a fenti két tényező meghatározó jelentőségét.

A moldvai csángó települések nyelvismeretre vonatkozó becslés **keretszámait a 2002-es hivatalos népszámlálás adatai jelentik**. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a csángó falvak felekezeti összetételére vonatkozó népszámlálási adatokat egyszersmind etnikai adatoknak is tekinthetjük, ugyanis – a ritka kivételektől eltekintve – az ortodox vallásúként regisztrált személyek rendszerint román etnikumúak, a római katolikus vallásúként számba vett személyek pedig magyar eredetű csángóknak tekinthetők. Egy-egy településen belül a különböző generációkhoz tartozó személyek abszolút számának megállapításakor jól használhatók a 2002-es népszámlálás „korfái” is, noha a rendelkezésre álló népszámlálási összesítések nem falusorosan, hanem csupán községsorosan adják közre az egy évjárához tartozó személyek lélekszámát.⁵

Mit értünk a csángók „magyar” nyelvén? A magyar nyelvismeret három szintje

A félreértések elkerülése végett mindjárt az elején le kell szögeznünk, hogy amikor a moldvai csángók magyar nyelvismeretéről beszélünk, ezen a nyelven *a helyi magyar tájnyelvet* értjük. Ezt a román kölcsönszavakkal, frazeológiai szerkezetekkel, nyelvi tükörfordításokkal stb. kevert nyelvet a magyar nyelv dialektusának tekintjük,⁶ még akkor is, ha a nyelvi identifikáció során maguk a csángók ezt a helyi nyelvváltozatot nem tartják a magyar nyelvvel azonosnak.⁷

Már az 1994–1996-os felmérés során kiderült, hogy a vizsgálat során alkalmazott „magyarul tudó” kategóriát célszerű volna finomítani, hiszen a nyelvi kompetenciáknak különböző szintjei vannak a magyarul értők körében, csakhogy egy már zajló felmérés közben a kutatás során alkalmazott operatív fogalmak megváltoztatására már nem nyílt lehetőség. A jelen felmérés során a nyelvi asszimiláció folyamatának érzékeltetése végett bevezetem az *anyanyelvi szintű nyelvismeret*, a *második nyelvként való nyelvhasználat* és a *passzív nyelvismeret* fogalmait. A nyelvi kompetencia három fenti szintjének elkülönítése révén ugyanis megállapítható, hogy *egy adott településen a különböző generációk milyen szinten beszélnek/értenek magyarul*, és ily módon az illető településen a nyelvi asszimiláció előrehaladottságára is rá lehet világítani.

A nyelvi asszimilációs folyamatok természetéből adódóan – a nyelvcsere köztudottan generációról generációra halad előre, és településenként is eltérő előrehaladottságot mutat – a nyelvi kompetenciák mértéke a különböző csángó falvakban nem azonos. Általában véve kijelenthetjük, hogy a csángó tájnyelvet *anyanyelvi szinten* (1) ma már csak az idős-, vagy esetenként a középgeneráció ismeri, az iskolás korú gyermekek ma már mindenütt csak *második nyelvként* (2) használják ezt a nyelvet, sőt egyre gyakoribb az, hogy a gyermekek magyar nyelvtudása ma már csak *passzív nyelvtudás* (3). A még magyarul is beszélő falvakban egyre gyakoribb az, hogy a gyermekek és a fiatalabb generációk már egyáltalán nem értenek magyarul, tehát körükben *a teljes nyelvvesztés állapota* (4) következett be.

A nyelvi kompetenciák itt megnevezett négy szintjét a következő jellemző sajátosságokkal írhatjuk le:

A. Az *anyanyelvi szintű magyar nyelvhasználat* jellemzői:

- könnyed, folyékony, természetes beszéd; a magyar nyelvi megnyilatkozás a beszélőnek nem okoz intellektuális erőfeszítést;
- a beszédhelyzet azonnali és pontos lereagálása: az azonnali válaszadás képessége;
- a népnyelvre jellemző költői képek, metaforák, proverbszerűek gyakori használata;
- a román kölcsönszóhasználat természetes, de a beszélő nem vált át románba, illetve csak olyankor, ha a beszédtema ezt kifejezetten megköveteli (pl. technikai szavak, modern életvilág, román beszéd reprodukálása) stb.
- a beszélő kisgyermekkorban először magyarul tanult meg beszélni, és a nyelvet azóta is folyamatosan használja.

B. A *második nyelvként* való használatának jellemzői:

- az illető személy a köznapi nyelvi megnyilatkozások többségében jobbra románul beszél, de képes magyarul is megnyilatkozni;
- a nyelvi kompetencia korlátozott: a beszélő érzékelhetően nehezen beszél, keresi a magyar szavakat;
- a beszéd gyakran vált át románba nemcsak szavak, hanem szószerkezetek, mondatok, sőt szövegegységek szintjén is;
- a nyelv ezen a szinten voltaképpen már „nem él”: az egyéni, metaforikus kifejezések, a nyelvi sztereotípiák (proverbszerűek) hiányzanak;
- a használt szókincs erősen korlátozott;
- a beszélő kisgyermekkorban először románul tanult meg beszélni, a magyar nyelvtudás egy késleltetett másodnyelvi (értsd: magyar nyelvi) szocializáció⁸ eredménye vagy pedig időközben körülötte megszűnt a magyar nyelvi közeg, ami a nyelvismeret romlását eredményezte.

Itt jegyezzük meg, hogy a magyar nyelv *két úton válhat második nyelvvé*:

a) Ha a gyereket már eleve románul tanítják a családban, a később megtanult magyar nyelv ismerete korlátozott mértékű lesz, és a nyelvhasználat kisebb-nagyobb intellektuális erőfeszítést igényel majd. Ez a jelenség Moldova-szerte teljesen általános, hiszen ma már nincsen egyetlen olyan csángó falu sem, ahol a gyerekeket a családban magyarul tanítanák beszélni.

b) A tömeges nyelvvesztés során gyakran fordul elő az is, hogy az illető személy gyermekkorában a családban először ugyan magyarul tanult meg, de később a tágabb társadalmi környezetben román dominanciájú közegbe került. Ha az életút során valami okból megszűnik az anyanyelvi környezet (pl. tömeges nyelvi asszimiláció, migráció stb. miatt) az egyén a szó szoros értelmében elveszíti az anyanyelvét, és egy idegen nyelven kezd beszélni, gondolkodni. Ha egy egyén környezetében a valamikori anyanyelv már nem él, mindenképpen a nyelvi kompetencia romlásával kell számolni.

C. A *passzív nyelvismeret* jellemzői:

- a beszélő a nyelvet nem, vagy csak igen ritkán használja;
- a beszélő a nyelvismeretre passzív módon tett szert, mintegy véletlenül „szedte fel” ezt a tudást;
- a beszélő, ha valami miatt megszólalni kényszerül, nehezen, intellektuális erőfeszítéssel beszél;
- az ismert magyar szókincs erősen korlátozott, és csak az élet bizonyos területeire korlátozódik;
- a beszéd minduntalan, akarva-akaratlan románra vált át, a beszélő bizonyos fogalmi körökben (pl. modernizáció jelenségei) egyáltalán nem ismer magyar szavakat;
- az artikuláció rendkívül idegenszerű, a magyar köznyelvet beszélők számára a beszéd nehezen érthető;
- ezen a szinten a beszélő egyáltalán nem érzékeli azt, hogy a magyar nyelvnek vannak különböző nyelvi változatai.

D. A *nyelvvesztés utáni állapot* jellemzői:

- a nyelv elfelejtődött, de a lelki válsághelyzetekben való megnyilatkozások során olykor felbukkanhatnak magyar törmelékszavak, szókapcsolatok (pl. magyar káromkodások, obszcén kifejezések stb.);
- a magyar „titkos nyelvvé” változik, amit az idősebbek olykor gyerekek vagy idegenek előtt használnak;
- a közösségben él még annak tudata, hogy az ősök magyarul beszéltek, ami létrehozhat bizonyos érzelmi affinitást, de lehet averzió forrása is.

A moldvai csángók között a nyelvi kompetenciák különböző szintjeivel találkozunk, és erre mindazoknak, akik a csángókkal valamilyen kapcsolatba kerülnek, tekintettel kell lenniük. Például a magyar nyelv szervezett keretek között történő tanítása során egy pedagógusnak mindenképpen tisztában kell lennie azzal, hogy a nyelvi asszimiláció előrehaladottsága miatt ***a magyar nyelv ma már csak mint második nyelv tanítható a moldvai csángó falvakban.*** Egy adott csángó dialektus valamelyes ismerete természetesen megkönnyíti a magyar köznyelv megtanulását, de tudomásul kell vennünk, hogy ma már a csángó gyermekek minden településen könnyebben és többet beszélnek románul, mint magyarul.

Úgy gondolom, hogy a csángó oktatási program kivitelezőinek a jövőben arra is fel kell készülniük, hogy a magyar nyelvet az érdeklődők számára akár a már bekövetkezett nyelvcsere utáni állapotban is tanítsák. Az 1989-es rendszerváltás után ilyen kezdeményezés volt például a szabófalvi Magyar Nyelvkör, ami azonban a fellángoló nacionalista légkörben hamar „alkotmányellenesnek” minősült, azonnal betiltásra került, és a kezdeményező helyi pedagógusoknak különféle retorziókat kellett miatta elszenvedniük.⁹ A román nacionalizmus a nyelvi revitalizáció bármilyen kísérletét, sőt magát a „magyaróra” programot is, egykettőre a „Magyarországról jövő erőszakos magyarosítás” címkéjével látja el, de mindez nem akadályozhat meg abban, hogy egy ilyen nyelvi revitalizációs programra a legtermészetesebb módon tekintsünk, és a lehető legszakszerűbben felkészüljünk rá.

A generációk közötti nyelvi különbségek

Amióta a csángók nyelvi asszimilációjáról beszélnek, sokan felhívják a figyelmet arra, hogy a magyar nyelvi kompetenciát illetően **egy faluközösségen belül nagy különbségek lehetnek az egyes generációk között** (sztereotípiák: „az öregek tudnak, a fiatalok nem”). Az ilyenszerű megállapításokon túl ezekről folyamatokról, amelyek végül nyelvcserehez vezetnek, viszonylag keveset tudunk, holott különböző módszerekkel **egzaktnak is mérhető** nyelvi jelenségekről van szó. A nemzetközi szociolingvisztikai szakirodalomból is az tűnik ki, hogy a generációs hovatartozás döntő és elsőrendű tényező a nyelvcsere ható faktorok (pl. lakóhely típusa, társadalmi státus, iskolázottság, nem, a nyelvhasználat tere, a nyelvtudás mértéke stb.) között, bár a nyelvválasztást meghatározó tényezők természetesen együtt érvényesülnek.¹⁰

A jelen alap kutatásban a népszámlálási adatokból kiindulva a terepkutatás eredményei alapján számszerű becslésre teszünk kísérletet. A módszer lényege, hogy minden csángók által lakott településen megpróbáljuk megállapítani az egyes generációkra jellemző nyelvismereti szinteket. Abból indulunk ki, hogy a népszámlálási adatok alapján településenként meghatározzuk az illető **település korszerkezetét**, az ún. „korfákat”. Mivel évjáratok szerinti népszámlálási adatok csak községsorosan álltak rendelkezésünkre, a csángó falvak egyes generációihoz tartozó személyek lélekszámát arányos leosztással számítottuk ki az illető falu katolikusainak össz-lélekszáma szerint.¹¹ A nyelvismeretre vonatkozó becslés során a következő generációs csoportokkal dolgoztunk: gy1 = kis gyermekek (0–4 év), gy2 = gyermekek (5–9 év), gy3 = nagy gyermekek (10–14 év), f = fiatalok (15–29 év), k1 = alsó középgeneráció (30–44 év), k2 = felső középnemzedék (45–59 év), i = idős nemzedék (60 év felett).

Az ún. „korfák” azért fontosak, mert egyes települések szemléltetőmást előregedettebbek, mint mások. Ennek illusztrálására alább a csaknem teljesen székelyes csángók által lakott Szőlőhegy község¹² és Onyest város (ennek része Ónfalva) korfáját közöljük. Előbbiben a 30 év alatti generációk aránya 47,7%, utóbbiban pedig csak 38,6%. Az egyes generációs csoportokhoz tartozó személyek számának megállapítása azért fontos, mert nyelvi asszimiláció esetén a magyar nyelvismeret szintje alapvetően generációfüggő. Általános törvényszerűség az, hogy a nyelvi kompetencia romlása a legfiatalabb generációkkal kezdődik, és fokozatosan tart az idősebb generációk felé. Olyan esetről nem tud a csángó szakirodalom, hogy két egymást követő generáció között megfordult volna a sorrend, vagy hogy a nyelvromlás folyamatából kimaradt volna egy generáció. Legfőljebb a generációk asszimilációs magatartásának bizonyos szintű elbizonytalanodásáról, sőt újabban – a modernizációs, illetve migrációs folyamatoknak köszönhetően – összezavarodásáról beszélhetünk. De még ilyen esetekben is általánosan megfigyelhető jelenség, hogy az idősebb generációk magyar nyelvi kompetenciája jobb, mint a fiatalabb nemzedékeké.

Szőlőhegy község korfája:

Generációk		Szám	Százalék
gy1	0–4	319	6,6%
gy2	5–9	358	7,4%
gy3	10–14	463	9,6%
f	15–29	1 171	24,2%
k1	30–44	1 091	22,5%
k2	45–59	691	14,2%
i	60–	752	15,5%
Összesen		4 845	100%

Onyest város korfája:

Generációk		Szám	Százalék
gy1	0–4	2 052	4,0%
gy2	5–9	2 578	5,0%
gy3	10–14	4 563	8,9%
f	15–29	10 643	20,7%
k1	30–44	14 009	27,2%
k2	45–59	10 768	20,9%
i	60–	6 804	13,2%
Összesen		51 417	100%

Vannak generációk, amelyek anyanyelvi szinten beszélnek „csángóul”, mások csak második nyelvként használják ezt a dialektust, ismét mások értenek ugyan, de nem szoktak megszólalni csángósan (paszszív nyelvismeret), míg végül vannak olyanok is, akik már egyáltalán nem is értenek magyarul. A 15 év alatti gyermekek generációjának három alcsoportba (gy1, gy2, gy3) való osztását a nyelvi kompetenciák eltérő volta indokolta: a nemzetközi szakirodalomban is többen (pl. Joshua Fishman, Susan Gal stb.) írtak már arról, hogy az idősebb gyermekek rendszerint jobban ismerik a kisebbség nyelvét, mint a fiatalabbak.¹³

Nagy általánosságban tehát érvényes a következő kijelentés: a csángó falvakban **egy adott generációra egy adott nyelvismereti szint jellemző**. Vagy másképpen fogalmazva: a generációs határok a nyelvi kompetenciák szintjeinek határai is. (Első ránézésre is szembeötlő, hogy a nyelvi kompetenciát illetően a generációk között eltérések mutatkoznak az idősebb generációk javára.) Eszerint egyik legfontosabb kutatási premisszánk az, hogy **ha egy adott településen belül sikerül megállapítani a generációkra jellemző – fentebb leírt – nyelvismereti szinteket, ezzel már az illető település nyelvi asszimilációs folyamatainak előrehaladottságára is rávilágítottunk**. A generációhoz tartozó személyek nyelvismeretében mutatkozó látványos különbségek rendszerint ritkák, és valamilyen sajátos helyi körülménnyel magyarázhatók.

Nyelvi szempontból minden település egységet képez, azaz a generációk adott nyelvismereti szintje, illetve bevett nyelvhasználati gyakorlata jellemző az illető településre. Ez alól a nagyvárosok, sőt az egészen nagy csángó falvak jelenthetnek kivételt, ahol ma már a generációkhoz kötött nyelvi kompetenciák nehezebben tipizálhatók. A migrációs jelenségek – pl. távoli nagyvárosokból való hazaköltözések – ugyancsak „zavaró”, atipikus helyzeteket teremthetnek, amelyekre a terepmunka során tekintettel kell lenni.

A csángó falvak közötti eltérések

A csángó falvakban utazók már a 19. század derekán jelezték, hogy a csángó falvak a nyelvi asszimiláció különböző fokozatain állnak, vagyis az egyes generációk néhol jobban, máshol kevésbé jól tudnak magyarul. Már ekkor is voltak olyan katolikus települések (főleg a nagy északi és déli tömb peremvidékein), amelyeknek katolikus lakossága már ekkor teljesen elrománosodott, máshol – például az északi csángó tömb legtöbb falujában – éppen ekkor gyorsult fel a nyelvi asszimiláció, míg máshol – például a székelyes csángó falvakban vagy a Bákó környéki ún. „déli csángó” településeken még nem volt észlelhető a nyelvi romlás. Egyes falvak tehát már a 19. században vagy még korábban nyelvcsere mentek keresztül, másokból csak a 20. század első felében tűnt el a magyar nyelv. Az utóbbi településeken az öregek még emlékeznek arra, hogy szüleik vagy nagyszüleik még magyarul beszéltek, és a hajdani magyar nyelv emlékét családnevek, helynevek, magyar és a román beszédbe kevert magyar nyelvi relikviák őrzik.¹⁴

Hogy miért indult be egyik faluban az asszimiláció, a másikban pedig miért nem zajlott le ugyanez a folyamat, illetve, hogy a nyelvi kompetenciát illetően voltaképpen miből származnak a települések közötti hatalmas különbségek, rejtélyes kérdésnek tűnik. Vajon miért, hogyan románosodott el teljesen Talpa, Mardzsín vagy Barátos lakossága már a 19. században, illetve a 20. század legelején, holott a közelükben fekvő és anyaegyházközségüknek számító Lujzikalagorban csak a század legvégén indult be az erőteljes nyelvi asszimiláció? Bármennyire is meglepőek ezek a jelenségek, az ilyen típusú talányos kérdések is megválaszolhatók. A nyelvcsere soha nem valamiféle misztikus, hanem inkább adott körülmények között törvényszerűen bekövetkező jelenség.

Az egyes meghökkentő helyzetek magyarázatát keresve tudatában kell lennünk annak, hogy **a gyorsabb románosodás irányába ható tényezők** lehetnek a következők:

1. Minél nagyobb az ortodox vallású **román lakosság jelenléte** egy katolikus közösségben, annál előrehaladottabb a nyelvi asszimiláció foka. (Például Fűrészfalván azért rosszabb a magyar nyelvállapot, mint a szomszédos Gorzafalván, mert az előbbi faluban a katolikus lakosság szétszórtan él az ortodox románok között, az utóbbiban pedig a falu egyik részében többen él a mintegy négyezer főt számláló katolikus közösség.)

2. A **modernizációs tényezőkkel** (pl. úthálózat, városok vagy ipartelepek közelsége, adminisztratív közigazgatási vagy egyházi központ jelleg stb.) való intenzívebb kapcsolat ugyancsak elősegíti a nyelvi asszimilációt.

3. A magyar nyelvvel szemben fellépő helyi **nacionalista román értelmiségnek** – a katolikus papoknak, az iskolákban működő tanároknak, a közigazgatási alkalmazottaknak stb. – jelentős hatásuk van a nyelvi asszimilációs folyamatokra. Ritkán bár, de találkozunk olyan példakkal is, amikor a magyarul is szolgáló papok jelenléte és határozott állásfoglalása ideig-óráig elodázta a nyelvi asszimilációt egy-egy településen.¹⁵ Hasonló szerepük lehetett a csángó falvakban magyarul szolgáló paraszt-kántoroknak, az ún. „deákoknak” is.¹⁶

4. Az előrehaladottabb nyelvi asszimiláció olykor bizonyos **településtörténeti és történeti demográfiai tényezőkkel** is magyarázható. Fontos tényező lehet az is, hogy honnan, mikor, milyen etnikai összetételben, kinek a birtokára telepedett le egy-egy falu lakossága.

A nyelvi asszimiláció előrehaladottsága minden településen meghatározható, sőt akár számszerűen is kifejezhető. A népszámlálási „korfákra” alapozott helyszíni becslésekkel megállapítható, hogy egy adott faluban egy adott generáció milyen nyelvi kompetenciával rendelkezik.

Az analógia törvénye a nyelvi asszimilációs folyamatokban

Megfigyelhető, hogy **a nyelvi asszimilációs folyamatok minden településen nagyjából hasonló módon zajlanak**, ez alól csak a városok vagy egyes újonnan létrehozott települések jelentenek bizonyos szempontból kivételt.

Az analógia törvénye több vonatkozásban is érvényes:

1. Vannak települések, amelyek a nyelvi asszimiláció megközelítőleg azonos szintjén állnak. Ez azt jelenti, hogy az illető településeken az egyes korosztályok nyelvi kompetenciaszintje is nagyjából azonos. Egyedi eltérésekkel, az asszimilációs tényezők különbözőségéből adódó különbségekkel természetesen gyakran találkozunk, de a fenti általános törvényszerűség mégis megfogalmazható.

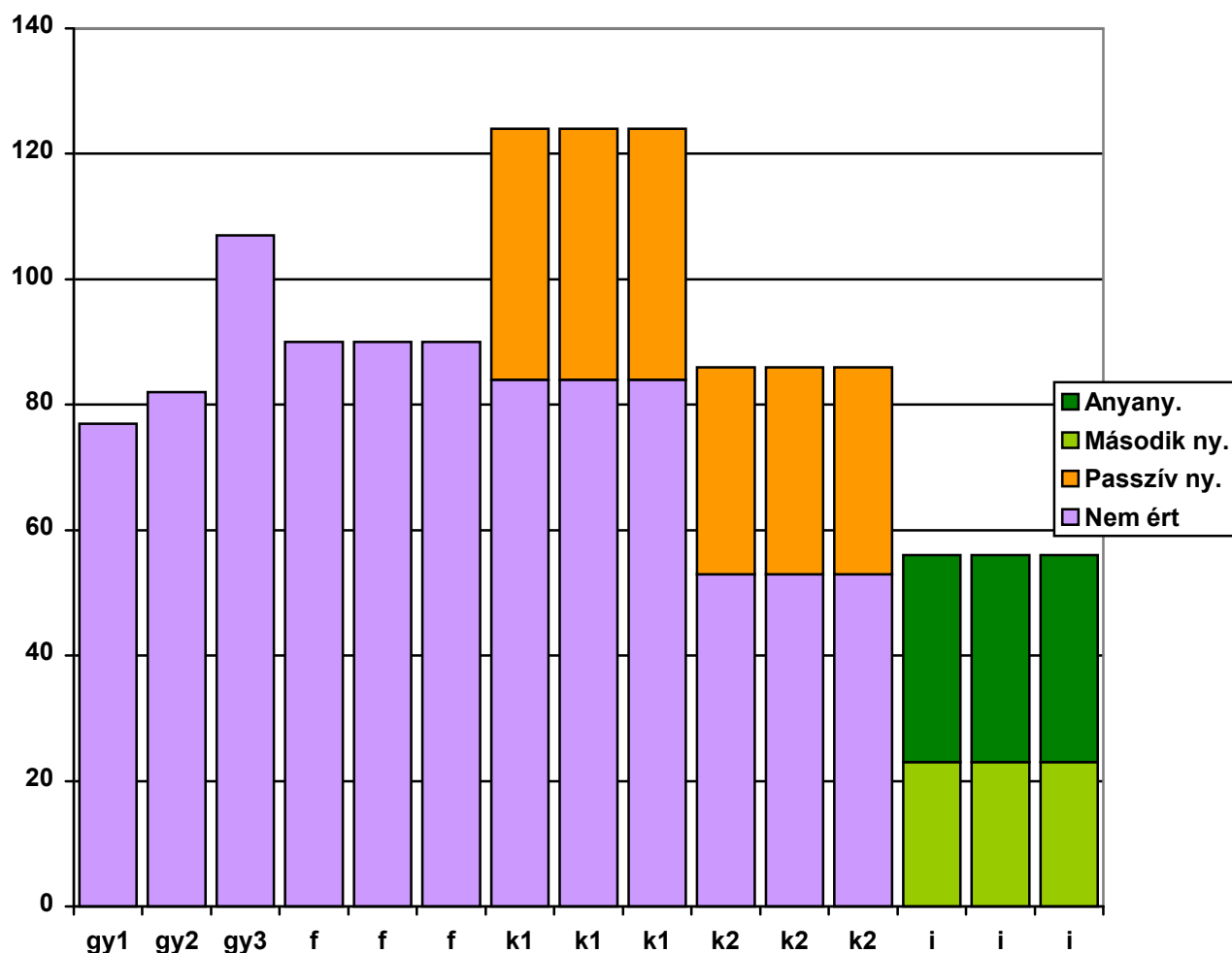
2. A különböző közösségek (települések) asszimilációs folyamatai hasonló módon zajlanak: hasonlóak vagy azonosak az asszimilációt kiváltó okok, az egyes nyelvi fokozatokat jellemző szimp-tómák, a közösség által választott asszimilációs stratégiák stb.

Az analógia törvénye alapján egy-egy közösség egészének nyelvállapotára, akár valamely részadat alapján is jó bizonyossággal következtetni lehet. Például elegendő ismerni egyik generáció nyelv-állapotát egy településen, hogy ebből egy „szomszédos” generáció nyelvi kompetenciájára következtessünk. Ha tehát kutatási premisszaként elfogadjuk azt, hogy a nyelvi asszimilációs folyamatok minden településen nagyvonalakban azonos módon, azonos fokozatokat követve zajlanak, lehetségessé válik az, hogy a múltba visszatekintve évtizedes pontossággal megállapítsuk a nyelvcserehez vezető folyamat beindulásának kezdetét vagy pedig hogy a jövőre nézve bizonyos prognózisokba bocsátkozunk.¹⁷ Az analógia törvényének alapján elképzelhetőnek tartom például, hogy a 17. század óta szór-

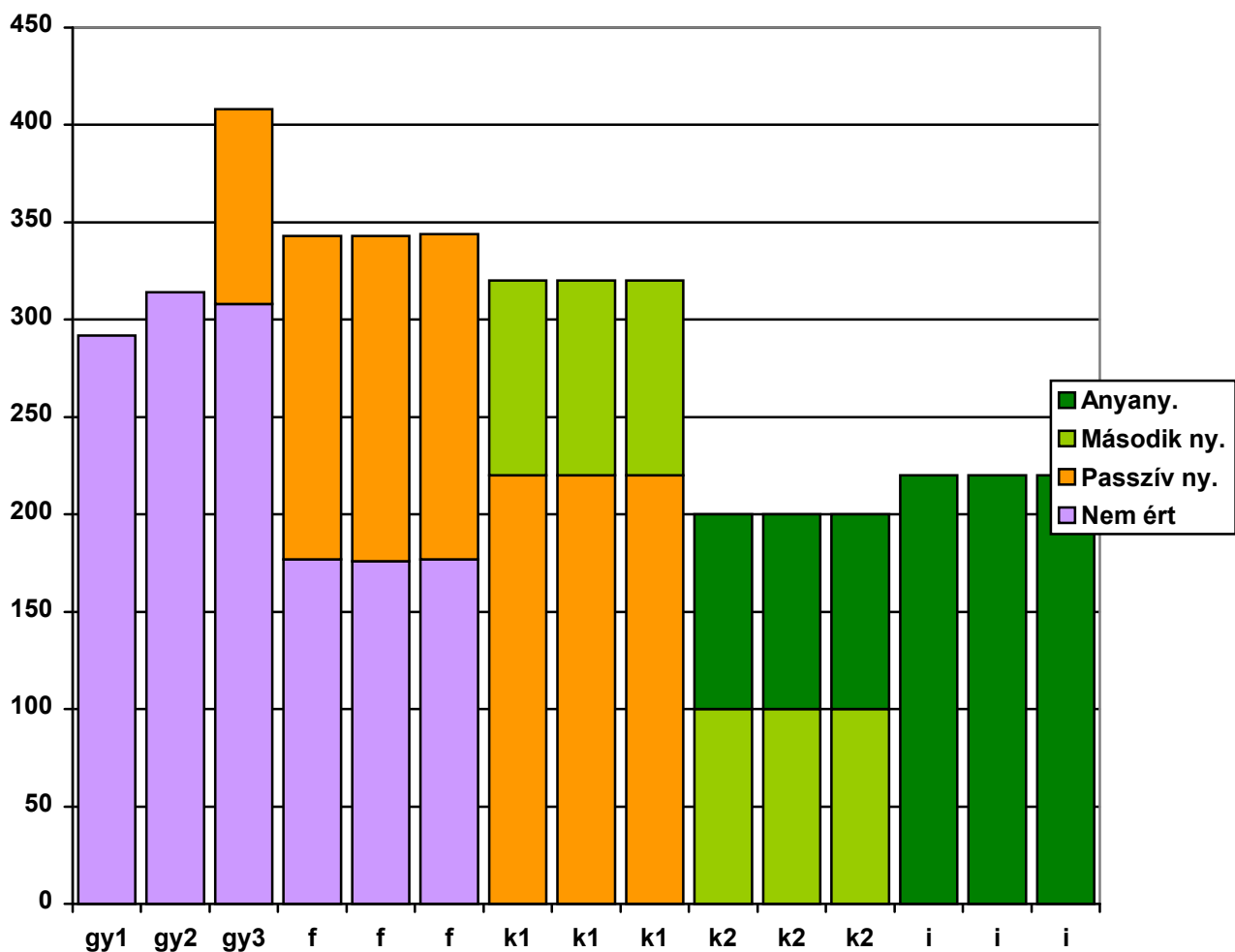
ványosan, de azért mégis elég sűrűn felbukkanó történeti adatokból kiindulva főbb vonalaiban leírjuk a moldvai csángó népcsoport nyelvi asszimilációjának egész történeti folyamatát.

Noha a nyelvi asszimiláció minden településen nagyjából azonos „forgatókönyv” szerint történik, de az analógia törvényét ennek ellenére nem célszerű abszolutizálni, ugyanis az egyes települések nyelvcserejének folyamata lehet némiképp különböző, az egyedi körülmények egyedi helyzeteket teremthetnek. Megfigyelhető például, hogy egyes falvakban egy-egy generáció nyelvállapota jól artikulálható, azaz a nyelvi kompetenciák generációs határai viszonylag élesek. Ez azt jelzi, hogy az illető közösség egyértelműen a nyelváltás mellett döntött, a fiatalabb nemzedékek nem akarnak már megtanulni magyarul, tehát az ilyen településeken gyors nyelvcsere lehet számítani. (A Tatros menti vizsgált térségben a települések többsége ebbe a csoportba sorolható. Legtöbbjükben már-már befejeződött a nyelvvesztés, de az asszimiláció iránya és lefolyása ott sem kétséges, ahol viszonylag többen ismerik még a magyar nyelvet. Ez utóbbiak közé sorolhatók Vizánta, Prála, Válszázka, Degettes és Fűrészfalva katolikus közösségei.) Más falvakban viszont a generációs határok a nyelvi kompetenciák terén „átfolyóbbak”, ami nyelvi küzdelemre, az asszimiláció kérdésében tanúsított bizonytalanságra utal. De az általános trend, miszerint a fiatalabbak rosszabbul, az idősebbek pedig jobban beszélnek magyarul, nagy vonalakban ezeken a településeken is érvényes, csak hogy itt viszonylag sűrűn fordulnak elő kivételek, mégpedig mindkét irányban: ilyen falvakban gyakran találkozunk idősebbekkel, akik meglepően rosszul, illetve fiatalokkal, akik meglepően jól beszélnek magyarul. (A Tatros mentén ide sorolom például Tatros, Gorzafalva, és részben Onyest falu közösségeit.)

A két fenti településtípus generációinak nyelvállapotát alább két grafikonnal szemléltetjük:

Vizánta (Vizantea Mănăstirească) generációinak magyar nyelvállapota

Gorzafalva (Grozști) generációinak magyar nyelvállapota

Az 1115 fő katolikus lakossággal rendelkező Vizántán a gyermekek (gy1 = 5 éves kor alatt, gy2 = 5–9 év, gy3 = 10–14 év) és a fiatalok (f = 15–29 év) már egyáltalán nem tudnak magyarul, az alsó és felső középnemzedéknek (k1 = 30–44 év, k2 = 45–59 év) is csak kisebbik része érti passzív módon a nyelvet. Az idősebbek körében (i = 60 év felett) általános ugyan a magyar nyelvismeret, sőt a generáció nagyobbik része anyanyelvi szinten beszél magyarul, de gyakorlatilag semmi esély nincs arra, hogy a magyar nyelvet a fiatalabbak is megtanulják, hiszen már a középnemzedék nagyobbik része sem ért magyarul és a magyarul értők is legfeljebb csak passzív nyelvtudással rendelkeznek. A 4269 katolikus lakosú Gorzafalva nyelvi helyzete ennél bonyolultabb. Az idősek és a felső közepgeneráció körében itt is teljesen általános a magyar nyelvismeret. A kisebb gyermekek (gy1 és gy2) – ugyanúgy mint Vizántában – itt sem tudnak magyarul, de már a nagyobb gyermekek között (gy3) sokan vannak, akik értik a nyelvet. Ennek fényében meglepőnek tűnik, hogy a következő generáció, azaz az 15–30 éves fiatalok nemzedéke is csak mintegy fele-fele arányban ért úgy-ahogy magyarul. A generáción belüli „egyneműség” hiányának további megnyilvánulása az is, hogy már az alsó közepgeneráció (k1) nagyobbik részére is ugyanaz a passzív nyelvismeret jellemző, mint a fiatalok felére, és a nagyobb gyermekek egyik részére. A grafikon tehát jelzi, hogy a nyelvcsere Gorzafalván is határozottan halad előre, de a nyelvről való lemondás itt már sokkal problematikusabb, a folyamat a generációk között jobban elhúzódik, és emiatt később is következik majd be.

A terepmunka gyakorlati módszerei

Hogyan lehetséges a generációk nyelvi kompetenciájának megállapítása? – olyan alapvető kérdés ez, amire már a nyelvismeret vizsgálatát célzó terepmunka kezdetén választ kell adnunk.

1. A terepmunka során mindenekelőtt *az élő nyelvi helyzetek külső megfigyelésére* törekedtem: igyekeztem megfigyelni a nyilvános (de nem hivatalos!) terekben – utcákon, üzletekben, kocsmákban, temetőben, mezei munkavégzés során stb. – kialakult spontán beszédszituációkat, és amikor csak alkalom adódott rá, figyelemmel követtem a családtagok egymás közötti nyelvi megnyilatkozásait, tehát a privát térben megvalósuló nyelvhasználatot is.

2. Megbízható eredményre vezető módszernek tartom *a nyelvismereti szint élő nyelvi szituációban történő „tesztelését”* is. A terepmunka során gyakran igyekeztem olyan beszédszituációkat teremteni, amelyeknek célja az volt, hogy a beszélők „kihozzák magukból” a maximális magyar nyelvtudást. Ennek egyik jól bevált, sokszor alkalmazott módja, hogy azonnal magyarul (a székelyes csángó falvakban rendszerint „székelyül”) szólok valakihez, és olyan reálisnak ható tájékozódó kérdéseket teszek fel, amelyekre a megszólított ismeri a választ. (Például: „Jó napot! Hogy tudok én evvel az autóval innen kimenni a fő útra?” „Jó napot! A papházat keresem? Hol ül [= lakik] a papjuk?” „Jó napot! Hát hova indult maga evvel a kapával!” „Bocsásson meg, nem tud-e maga egy kicsit magyarul?” stb.). Ilyen esetekben a megkérdezett rendszerint megpróbálkozik a magyar nyelvű válaszadással, ha valamennyire ismeri ezt a nyelvet. Az ilyen kapcsolatfelvételek a maguk meghökkentő mivoltában is (ti. nem számítanak arra, hogy egy autó lehúzott ablakából kérdező vagy az oldalán fényképezőgépet lógató idegen magyarul fog megszólalni) természeteseek, és a meglepetés elmúltával azonnal valós beszédszituációkat eredményeznek. Az így megszólított emberek rendszerint segítőkészeknek mutatkoznak, és ha tudnak, igyekeznek is magyarul válaszolni, esetleg csak később kérdezik meg, hogy nem tudok-e én is románul, ha már egy kolozsvári rendszámú autóval járok. Olykor előfordult, hogy mivel szerettem volna, ha továbbra is magyarul beszélnek velem, azt állítottam, hogy én nem tudok románul. Ezt az idősebbek rendszerint el is hitték, mert nem voltak tisztában az erdélyi nyelvi viszonyokkal (például a románul nem, vagy csak rosszul tudó székely Moldvában nem ritkaság), és sokan voltak olyanok is, akik azt sem tudták, hogy Kolozsvár vagy Erdély Romániában vagy Magyarországon van-e. Természetesen előfordulhat olyan eset is, hogy a magyarul megszólított személy elzárkózik a válaszadástól, de ilyen esetekben rendszerint azonnal ki lehet kideríteni, hogy az elutasító magatartást a nyelvismeret hiánya, illetve hézagos volta okozza-e, vagy pedig egyéb okok (pl. félelem, bizalmatlanság, a nagyobb nyilvánosság előtti megilletődöttség vagy szégyenkezés, félreértés stb.) rejlenek a háttérben.

A meghökkentésnek ez a módszere még kisgyerekek esetében is jól működött. Ha például azt szerettem volna megtudni, hogy a nagyanyja szoknyájába kapaszkodó kisgyerek egyáltalán ért-e magyarul, búcsúzáskor így szóltam hozzá tréfásan, anélkül, hogy a megszólítást egyéb gesztusokkal kísértem volna: „Gyere, mert most én tégedet viszlek el! Hagyd itt ezt a csúf bábát, s gyere el velem!” Közben pedig figyeltem a reakciót, ami lehetett nyelvi természetű is, de gyakran csak egy arcmozdulatban vagy annak hiányában mutatkozott meg. Ha a gyerek valóban egyáltalán nem értett magyarul, egy ilyen mondat hallatán szeme se rebbent, ha ellenben megértette a személye ellen irányuló „fenyegetést”, akkor megriadva még szorosabban kapaszkodott bele a nagyanyja, anyja vagy testvére szoknyarácába.

A meghökkentés előre megtervezett élőnyelvi helyzeteit a jó előre bekapcsolt magnóval mindig igyekeztem rögzíteni.

3. A *szabályos interjúhelyzetek* ugyancsak eredményezhetnek hiteles nyelvi megnyilatkozásokat. Ha például egy a nyelvvesztés végső stádiumába jutott faluban egy idős embereknek – akár román nyelven is – elmagyarázzuk, hogy mi vele azon a nyelven szeretnénk beszélgetni, amit ő szüleitől tanult, mert ezt a beszédet rögzíteni, „megörökíteni” akarjuk, szinte bizonyosak lehetünk abban, hogy az illető öregember a népes család, rokonság, szomszédság előtt büszkén fog velünk magyarul beszélgetni az életéről, családjáról, falujáról stb. Tapasztalatom szerint az öregek ilyenkor igyekeznek magukból kiadni mindent, amit csak tudtak, mert abban a pillanatban rájuk figyel a közösség, és az általuk megőrzött nyelv – amiről esetleg sokan nem is tudnak már a környezetükben – érdekes kuriózumnak számít abban a pillanatban. Az ilyen interjúk közben érdemes figyelni a közönség spontán nyelvi megnyilatkozásaira is, és az interjúval együtt ezeket is rögzíteni.

Az analógia törvényének nevezett szabályszerűségek általában segítenek abban, hogy egy adott település nyelvi helyzetéről valós képet alkossunk. Amint erre már utaltunk, az asszimilációs folyamatok hasonló módon zajlanak le, és az asszimilációs fokozatok is nagyjából azonosak. Tehát voltaképpen mindig azt kell megállapítani, hogy „hol tart” az illető település. Olykor természetesen előfordultak a „trendet” zavaró, a ténymegállapítást nehezítő sajátos tényezők. Például a tömeges külföldi munkavállalás esetében megnőhet a nyelvet passzív módon ismerők száma, miközben az anyanyelv elvesztésének folyamata folytatódik (ez történt például Tatros falu esetében), vagy a magyar nyelv iskolai oktatásának bevezetése, a Székelyfölddel való intenzívebb családi kapcsolatok stb. sajátos, nehezebben tipizálható helyzeteket teremthetnek.

Úgy gondolom, hogy előzetes tereptapasztalataim, az, hogy egy-egy falu nyelvhasználatának alakulását már viszonylag jól ismerem (a moldvai csángók között 1980 óta végzek néprajzi gyűjtéseket), segítségemre voltak a megfigyelt nyelvi helyzetek helyes megítélésében. Egy vizsgált településről mindenestre csak akkor távoztam, és töltöttem ki a rá vonatkozó Adatlapot, amikor már megbizonyosodtam arról, hogy elegendő információm van a generációkon belüli és a generációk közötti nyelvhasználatra vonatkozóan.

Van-e létjogosultságuk a kemény számoknak?

A kutatási módszer és cél lényege tehát az volt, hogy **a népszámlálási adatokra alapozva, helyszíni becslések révén olyan „kemény számokhoz” jussunk, amelyek többé-kevésbé jellemzik egy-egy katolikus közösség generációinak mai nyelvállapotát.** Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy a nyelvi helyzetek és identitásviszonyok rendkívüli bonyolultsága megnehezíti és kockázatosabbá teszi az eredmények számszerűsítését, de a hozzávetőleges tájékozódás érdekében szükség van a számszerű adatokra is.

A nyelvi változásokat, amelyeket nem véletlenül nevezünk nyelvi folyamatoknak, kénytelenek vagyunk kimerevíteni és számszerűsítve megragadni, azért, hogy a nyelvi asszimilációs folyamatokat a teljes csángó közösségre vonatkozóan egységes szempontrendszerben le tudjuk írni. Hangsúlyozni kell azonban, hogy bármennyire is „keményeknek” látszanak ezek a számok, **a kemény számok voltaképpen nehezen számszerűsíthető nyelvi folyamatokat takarnak**, tehát maguk is „csak” szimbólumok.

A számok tehát – noha mindig pontos és ellenőrizhető számításokra törekedtünk – mindig **csak „nagyvonalakban” érvényesek, úgy viszont valóban érvényesek**, mert ténylegesen létező nyelvi állapotokat tükröznek. A zárt számsorok alkalmasak arra, hogy egyértelműen rávilágítsanak bizonyos nyelvi folyamatokra, hogy összehasonlításokat tegyenek lehetővé falvak, generációk, nyelvi stádiumok stb. között. A nyelvismeretre vonatkozó számokra különböző művelődés- és szociálpolitikai, valamint tudományos tevékenységeket (pl. oktatást, folklórgyűjtést, társadalomvizsgálatot, nyelvi kutatást stb.) lehet alapozni, tehát a kemény számok hasznossága kétségbenvonhatatlan. Például egy a folklórkutatót mindenekelőtt az érdekelhet, hogy az idős korosztály beszél-e még anyanyelvi szinten egy adott településen, egy oktatásszervezőt pedig inkább az, hogy az iskolás korú gyermekek milyen magyar nyelvi kompetenciával rendelkeznek.

A számmisztikától azonban mindenképpen óvakodunk kell. Tudatában kell lennünk annak, hogy a nyelvi szintek az egzaktnak tűnő számok és százalékarányok által is csak „hozzávetőlegesen” írhatók körül, ami természetes is, hiszen a bonyolult nyelvi folyamatokban sohasem lehet kimerevíteni és „számszerűen”, „pontosan” megragadni egy-egy pillanatot. Nagyobb települések esetében például viszonylag gyakran fordul elő, hogy egy adott generáció nyelvismereti szintje nem egységes: lehetséges, hogy egy nemzedéki csoport egyik részére egyik adott nyelvi kompetenciaszint (pl. „második nyelvként használják”), a másik részére pedig egy az előző szinthez közel álló másik nyelvi kompetenciaszint (pl. „értenek, de nem beszélnek”) mondható inkább jellemzőnek. Ilyen esetekben a korosztályon belüli nyelvismeret szintjét árnyalni lehetett oly módon, hogy a település adatlapján ugyanazon generáción belül mindkét nyelvi kompetenciaszintet bejelöltem, és a kettő közötti arányokat is igyekeztem megbecsülni.

II. A Tatros menti székelyes csángók magyar nyelvismerete

A Tatros vidéki székelyes csángókról

A Gyimes vidékét elhagyó, majd a Keleti-Kárpátok hegyei közül kilépő Tatros folyó alsó szakasza mentén olyan kiszélesedett sík vidék terül el, amely mezőgazdasági termelésre kiválóan alkalmas. Ezen a területen, az Aknavásár és Onyest városok körüli térségben a magyar etnikum jelenléte bizonyítható módon a középkorig nyúlik vissza. A vidék földrajzi névanyagának csaknem teljesen magyar voltára elsőként Radu Rosetti román történész figyelte fel, majd nyomában Carol Auner, Nicolae Iorga és Veress Endre okleveles források alapján is arra következtettek, hogy a tájegységet a moldvai állam megalapítása idején a 14. században a magyar etnikum népesítette be.¹⁸ Elsősorban a vidék birtokosainak névanyagából következtetve Radu Rosetti és Nicolae Iorga megállapították, hogy „Tatros tartománya” lakosságának nagyobbik része már Moldva alapítása előtt is magyar volt.¹⁹ Györffy István már 1924-ben azt igyekezett bizonyítani, hogy a Székelyföld néprajzi határa a középkorban és a későbbi századokban is keletebbre volt a politikai határnál, amely maga is keletebbre van a vízválasztónál.²⁰ Később Mikecs László ugyancsak úgy véli, hogy a székelyek kelet felé való terjeszkedése a 13. században nem állt meg a Kárpátoknál, hanem a Szeret vonaláig haladt tovább,²¹ Lükő Gábor pedig azt írja, hogy a Tatros völgyében és ettől délre a moldvai székelység ugyanolyan régi telepes, mint az észak-moldvai nem székely magyarság.²²

Az idézett magyar kutatók szerint tehát a „Tatros tartományában” élő régi magyar lakosság ugyancsak székely eredetű volt, vagyis az itteni első magyar telepek nem az újabb kori székely bevándorlásnak köszönhetőek, hanem ennél sokkal régebbiek.²³ A 16–17. századi nagy pusztítások és járványok nyomán azonban a régi magyar (székely) lakosság ebben a térségben is erősen megapadt, számos település – amelyeket a 17. századi források említenek még – teljesen eltűnt. A *Codex Bandinus* szerint 1646-ban 42 moldvai helységben 5577 katolikus élt, és ebből csak 516 személy esik a Tatros vidékére,²⁴ bár az is igaz, hogy Bandinus ebből a térségből sem említ néhány az idő tájt biztosan létező jelentős magyar falut, például Ónfalvát és Dormánfalvát.²⁵ A ma létező Tatros vidéki csángó települések zöme azonban mindenképpen a 18. századi végi nagy székely menekülthullámok letelepedése következtében jött létre, és a megelőző idők magyar lakossága kis számánál fogva beolvadt az ekkor nagy számban érkező székelységbe. A régi magyar népességnek művelődéstörténeti emlékei is fennmaradtak (pl. harangok, az 1466-ban Tatroson másolt ún. Huszita Biblia stb.), egyes falvakban (például Gorzafalva, Tatros, Ónfalva esetében) a folklór és a nyelvjárás archaikus elemei is igen régi helyi magyar kulturális örökségre utalnak.

A túlnépesedett Székelyföldről való szórványos átszivárgás a 19. században is folytatódott, ami a földrajzi közelség folytán természetes jelenségnek mondható. A hagyományos világban „Tatros tartományának” székely eredetű magyarsága a Gyimesi-szoroson át Csíkkal, az Ojtozi-szoroson át Háromszékkal, az Úz-völgyén keresztül pedig Kászonnal és Alcsíkkal tartott fenn kereskedelmi és rokoni kapcsolatokat, és ez a kapcsolattartás többé-kevésbé ma is fennáll.

A Tatros vidékén élő székely eredetű magyarságot a néprajzi szakirodalom „székelyes csángóknak” nevezi. Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban magam ugyancsak a „csángó” megnevezést használom erre a népcsoportra is, ugyanúgy mint a Moldva más részein élő magyar eredetű katolikus lakosság egészére.²⁶ Meg kell jegyezni azonban, hogy a Tatros és Tázló vidéki székely eredetű katolikusok csak a Szeret terében élő katolikusokat tartják csángóknak, a maguk identitásának megnevezésére pedig rendszerint habozva, bizonytalankodva keresik a megfelelő kifejezést. A körülírások magyarázatok végeredménye, hogy végül rendszerint mégiscsak inkább a többi moldvai katolikusokhoz (csángókhöz) tartják hasonlóknak magukat, és elhatárolódnak mind a hegyeken túl élő székelyektől, mind az ortodox vallású románságtól.

A Tatros vidéki ma létező katolikus magyar falvainak népességszámáról – tehát a korábbi 17–18. századi misszionáriusi jelentések adatait ezúttal nem említve – először az 1900-ban Moldvában járó Weigand Gustaw tett közzé falvankénti adatokat egyházi statisztikák és helyszíni megfigyelés alapján.²⁷ Weigand tanulmányát 1925-ben Györffy István ismertette: „Weigand saját megfigyelése alapján a következőket találta: Gorzafalván (Grozești) az Ojtoz völgyében 3000 lakos fele székely. A Gorzafalva és Akna között fekvő Bahnának 60, Nicureștinek²⁸ 50, Ujfalunak (Satunou) 80, Pîrgăreștinek 100, Tutának²⁹ 90 székely háza van. Slănic³⁰ és Păcurele³¹ lakossága túlnyomólag székely. A

Tatros völgyében Bogdanának,³² Borzești-nek egyharmada, Onești-nek,³³ Kománfalvának³⁴ fele székely. Tatrost túlnyomólag székelyek lakják. Doftánának negyedrésze székely. Dormánfalván a lakosság 75%-a, Bruszturaosa-n³⁵ 16%-a székely.”³⁶

A lipcsei német nyelvész a tatrosi esperesség öt parókiájához tartozó mintegy 70 kisebb-nagyobb faluban 13 000 katolikus személyt talált. Az 1930-as román népszámlálás szerint 14 434 katolikus élt a térségben, akiket az 1929-ben és 1932-ben Moldvában utazó Domokos Pál Péter – a dormánfalvi, tatrosi és gorzafalvi plébániák 11 300 hívére, tehát a katolikus lakosság zömére vonatkozó becsléssel – még 87%-ban magyar nyelvűeknek mondott.³⁷ Azóta ez a nyelvi helyzet gyökeresen megváltozott: az 1990-es évek közepén magam az itt élő 32 129 katolikusnak már kevesebb mint felét, 15 158 főt (47%) minősítettem magyarul (is) beszélőnek, mára pedig ez szám és arány – amint ez az alább következő adatokból kiderül – a 31 666 katolikus közül 11 621 főre, illetve 37%-ra esett vissza.

A felmérés eredményei. A számsorok értelmezése

Az új alap kutatás első szakaszában, 2008 elején három alkalommal – január 18–28., február 9–13. és március 25–29. között – végeztem helyszíni terepmunkát a Tatros menti székelyes csángó településeken. Felkerestem mindazokat a falvakat, amelyekben a katolikus (csángó) jelenlét számottevőnek vagy legalább történeti vonatkozásban említésre érdemesnek mondható. A három alkalommal összesen 36 település nyelvi helyzetét figyeltem meg.

Minden helyszínen kitöltöttem a kutatás alapidokumentumát jelentő – előbb már ismertetett – Adatlapot, továbbá a nyelvi helyzet dokumentálása céljából magnetofonos szöveggyűjtést is végeztem. A terepkutatás *első szakaszának*³⁸ eredményeit alább egy táblázatban foglaltam össze, amelyben a magyar nyelvismeretre vonatkozó adatokat a falvak földrajzi helye szerint, a Tatros vízfolyását követve közlöm. A táblázat utolsó négy oszlopa tartalmazza az egyes települések adatainak generációs csoportok szerinti bontását is. A táblázatba felvettem az 1994–1996 között végzett terepmunka számszerű becsléseit is, így – noha a két felmérés között viszonylag kevés idő telt el – a nyelvi helyzet alakulásáról is valamelyes képet kapunk.

A Tatros menti székelyes csángók magyar nyelvismerete 1996-ban és 2008-ban:

Település	Év ³⁹	Össz-lakosság	Katolikuskok	Magyar nyelvtudás generációnként					
				Magyar nyelv- ismeret és arány a kat. lakosságon belül (A+B)	Magyar nyelv- ismeret és arány a kat. lakosságon belül (A+B+C)	A. Anya-nyelvként beszél magyarul ⁴⁰	B. Második nyelvként beszél magyarul	C. Passzív magyar nyelvtudás	D. Nem ért magyarul
Palánka (Palanca)	1996	849	122	20 (16%)	?	20		102	
	2008	896	134	10 (8%)	10 (8%)	5 (i)	5 (k2)	0	124
Románicsügés (Ciugheș) ⁴¹	1996 ⁴²	2 040	1 345	(1 200) ⁴³	?	?	?	?	?
	2008	1 981	1 292	512 (40%)	625 (48%)	138 (i)	236 (k2) 138 (i)	113 (k1)	667
Bruszturósa (Brusturoasa) (teljes község) ⁴⁴	1996	3 608	746	100 (14%)	?	100		646	
	2008	3 532	782	0	28 (4%)	0	0	28	754
Bruszturósa (Brusturoasa) ⁴⁵	2008	1 313	272	0	5 (2%)	0	0	5 (i)	267
Kökényes (Cuchiniș)	2008	357	291	0	20 (7%)	0	0	20 (i)	271

Település	Év ³⁹	Össz- lakosság	Katoli- kusok	Magyar nyelvtudás generációnként					
				Magyar nyelv- ismeret és arány a kat. lakosságon belül (A+B)	Magyar nyelv- ismeret és arány a kat. lakosságon belül (A+B+C)	A. Anya- nyelvként beszél magyarul ⁴⁰	B. Második nyelvként beszél magyarul	C. Passzív magyar nyelv- tudás	D. Nem ért magyarul
Burjányos (Buruieniș) ⁴⁶	2008	358	136	0	3 (2%)	0	0	3 (i)	133
Ágas (Cotumba)	2008	1 562	33	1 (3%)	1 (3%)	0	1 (i)	0	32
Kománfalva (Comănești) (teljes város)	1996	25 020	1 577	200 (12%)	?	200		1 377	
	2008	23 679	1 369	25 (2%)	35 (3%)	15	10	10	1 334
Kománfalva Comănești (központ) ⁴⁷	2008	22 417	980	25 (3%)	25 (3%)	10 (i) 5 (k2)	5 (k1) 5 (k2)	0	955
Vermeșt (Vermești) ⁴⁸	2008	1 262	389	0	10 (3%)	0	0	10 (i)	379
Mojnest (Moinești) (teljes város)	1996	25 560	1 365	50 (4%)	?	50		1 315	
	2008	24 210	1 230	45 (4%)	60 (5%)	30	15	15	1 170
Mojnest (Moinești) (városközpont)	2008	23 051	1 132	40 (4%)	50 (4%)	10 (i) 10 (k1) 10 (k2)	5 (k1) 5 (k2)	5 (k1) 5 (k2)	1 082
Gazărie	2008	1 159	98	5 (5%)	10 (10%)	0	5 (i)	5 (i)	88
Dormánfalva (Dărmănești) ⁴⁹	1996	13 883	1 623	550 (34%)	?	550		1 073	
	2008	14 194	1 631	100 (6%)	300 (18%)	20 (i)	80 (i)	100 (k2) 100 (i)	1 331
Doftána (Doftana) ⁵⁰	1996	2 920	190	0	0%	0	0	0	190
	2008	3 013	150	0	0%	0	0	0	150
Szálka (Seaca)	1996	455	374	200 ⁵¹ (53%)	?	200		174	
	2008	505	395	0	40 (10%)	0	0	40 (i)	355
Valea Câmpului és Ștefan Vodă ⁵²	1996	1 096	224	20 (9%)	?	20		204	
	2008	1 192	221	0	15 (7%)	0	0	15 (i)	206
Bogáta (Bogata)	1996	816	326	30 (9%)	?	30		296	
	2008	874	344	0	20 (6%)	0	0	20 (i)	324
Aknvásár (Târgu Ocna) ⁵³	1996	13 829 ⁵⁴	1 110	?	?	?	?	?	?
	2008	11 236 ⁵⁵	888	20 (2%)	30 (3%)	5 (k2) 5 (i)	5 (k1) 5 (k2)	5 (k1) 5 (f)	858
Szalánctorka (Gura Slănic) ⁵⁶	1996	?	110	20 (18%)	?	20		90	
	2008	?	80	5 (6%)	10 (12%)	0	5 (i)	5 (i)	70
Degettes (Păcuri) ⁵⁷	1996	860	235	170 (70%) ⁵⁸	?	170		65	
	2008	967	219	35 (16%)	70 (32%)	15 (i)	10 (k2) 10 (i)	15 (k1) 10 (k2) 10 (i)	149

Település	Év ³⁹	Össz- lakosság	Katoli- kusok	Magyar nyelvtudás generációnként					
				Magyar nyelv- ismeret és arány a kat. lakosságon belül (A+B)	Magyar nyelv- ismeret és arány a kat. lakosságon belül (A+B+C)	A. Any- nyelvként beszél magyarul ⁴⁰	B. Második nyelvként beszél magyarul	C. Passzív magyar nyelv- tudás	D. Nem ért magyarul
Szalánc (Cireșoia)	1996	1 811	1 783	1 110 (62%)	?	1 110		673	
	2008	1 906	1 831	820 (45%)	1 200 (65%)	160 (k2) 300 (i)	200 (k1) 160 (k2)	30 (gy3) 150 (f) 200 (k1)	631
Cserdák (Cerdac) ⁵⁹	1996	1 571	559	250 (42%)	?	250		309	
	2008	1 324	419	140 (33%)	180 (42%)	40 (i)	70 (k2) 30 (i)	40 (k1)	239
Szlanikfürdő (Slănic Moldova)	1996	1 929	494	30 (6%)	?	30		464	
	2008	1 766	694	15 (2%)	30 (4%)	0	5 (k2) 10 (i)	10 (k2) 5 (k1)	664
Tatros (Târgu Trotuș)	1996	1 946	1 241	600 (48%)	?	600		641	
	2008	2 065	1 267	600 (47%)	875 (69%)	100 (k2) 230 (i)	170 (k1) 100 (k2)	25 (gy3) 150 (f) 100 (k1)	392
Diószeg (Tuta)	1996	1 949	1 935	1 700 (88%)	?	1 700		235	
	2008	2 108	2 095	1 825 (87%)	1 905 (91%)	275 (k2) 390 (i)	70 (gy2) 120 (gy3) 460 (f) 460 (k1) 50 (k2)	30 (gy2) 50 (gy3)	190
Szőlőhegy (Pârgărești) ⁶⁰	1996	1 202	1 039	800 (77%)	?	800		239	
	2008	1 047	1 005	820 (81%)	900 (89%)	130 (k1) 140 (k2) 160 (i)	50 (gy3) 240 (f) 100 (k1)	30 (gy2) 50 (gy3)	105
Újfalu (Satu Nou)	1996	1 699	1 687	1 687 (100%)	1 687 (100%)	1 687		0	
	2008	1 740	1 732	1 614 (93%)	1 614 (93%)	200 (f) 390 (k1) 246 (k2) 268 (i)	126 (gy2) 164 (gy3) 220 (f)	0	118
Szitás (Nicorești)	1996	902	901	901 (100%)	901 (100%)	901		0	
	2008	946	946	882 (93%)	882 (93%)	100 (f) 212 (k1) 134 (k2) 147 (i)	70 (gy2) 90 (gy3) 129 (f)	0	64
Bahána (Bahna) ⁶¹	1996	594	528	410 (77%)	?	410		118	
	2008	630	558	406 (73%)	460 (82%)	40 (k2) 86 (i)	20 (gy3) 135 (f) 125 (k1)	20 (gy2) 34 (gy3)	98

Település	Év ³⁹	Össz- lakosság	Katoli- kusok	Magyar nyelvtudás generációnként					
				Magyar nyelv- ismeret és arány a kat. lakosságon belül (A+B)	Magyar nyelv- ismeret és arány a kat. lakosságon belül (A+B+C)	A. Anya- nyelvként beszél magyarul ⁴⁰	B. Második nyelvként beszél magyarul	C. Passzív magyar nyelv- tudás	D. Nem ért magyarul
Gorzafalva (Oituz) ^{62 63}	1996	6 938	4 018	2 400 (60%)	?	2 400		1 618	
	2008	7 197	4 269	1 560 (36%)	2 820 (66%)	300 (k2) 660 (i)	300 (k1) 300 (k2)	100 (gy3) 500 (f) 660 (k1)	1 449
Fűrészfalva (Fereastrău-Oituz)	1996	1 036	427	300 (70%)	?	300		127	
	2008	1 088	423	100 (24%)	230 (54%)	0	30 (k2) 70 (i)	100 (k1) 30 (k2)	193
Onyest/Ónfalva (Onești) ^{64 65}	1996	57 333	5 884	1 500 (25%)	?	1 500		4 384	
	2008	50 185	1 500	1 220 (81%)	1 300 (86%)	170 (k1) 210 (k2) 230 (i)	30 (gy2) 50 (gy3) 360 (f) 170 (k1)	30 (gy2) 50 (gy3)	200
			3 803	510 (13%)	760 (20%)	? (260)	? (250)	? (250)	3 043
Borzest (Borzești) ⁶⁶	1996	?	?	?	?	?	?	?	?
	2008	?	61	2 (3%)	2 (3%)	2 (i)	0	0	59
Szárzspatak (Valea Seacă) ⁶⁷	1996	798	394	100 (25%)	?	100		294	
	2008	941	404	80 (20%)	170 (37%)	60 (i)	20 (k2)	50 (k1) 40 (k2)	234
Gutinázs (Gutinaș)	1996	592	123	20 (16%)	?	20		103	
	2008	506	103	4 (4%)	8 (8%)	0	4 (i)	4 (i)	105
Prála (Pralea)	1996	803	660	100 (15%)	?	100		560	
	2008	894	756	100 (13%)	180 (23%)	50 (i)	50 (i)	60 (k2) 20 (i)	576
Vizánta (Vizantea Mănăstirească) ⁶⁸	1996	1 658	1 018	700 (69%) ⁶⁹	?	700		318	
	2008	?	1 115	170 (15%)	390 (35%)	100 (i)	70 (i)	120 (k1) 100 (k2)	725
Összesen:	1996		32 129 (100%)	15 158 (47%)	?	15 158 (47%)		16 971 (53%)	
	2008		31 666 (100%)	11 621 (37%)	15 150 (48%)	6 023 (19%)	5 598 (18%)	3 529 (11%)	16 516 (52%)

A közölt táblázat adatait értelmezve, alább a következőket emelem ki:

1. A nyelvi asszimilációs folyamatokat alapvetően befolyásolja az, hogy **a katolikus csángó lakosság milyen arányban él egy-egy településen**. Amint látjuk, a 36 vizsgált település közül a katolikusok csak 15 faluban alkotnak többséget.

A Tatros vidéki székelyes csángók „*klasszikus*” *központi tömbjét* voltaképpen néhány csaknem teljes egészében katolikus, egymás közvetlen szomszédságában fekvő Aknavásár (Târgu Ocna) környéki falu alkotja: Diószeg (2095 fő, 99%), Szőlőhegy (1039 fő, 86%), Újfalu (1732 fő, 100%), Szitás (946 fő, 100%), Bahána (558 fő, 89%) és Tatros (1267 fő, 61%).⁷⁰ A tömbhöz tartozónak tekinthetjük a jelentős ortodox román lakossággal is rendelkező Gorzafalvát (4269, 59%), a valamivel távolabbi régi Ónfalvát (ma Onyest város peremfaluja mintegy 1500 fő katolikus lakossal) és a Szalánc völgyi katolikusokat is, akik Szalánc/Templomfalva faluban alkotnak abszolút többséget (1906 fő, 96%). A felsorolt kilenc faluban több mint 15 000 katolikus él, vagyis a Tatros menti székelyes csángó népesség (összesen 31 666 fő) mintegy fele.

A tömbön kívül élő katolikusok a Tatros folyó középső és alsó folyása mentén viszonylag nagy területen *elszörtan élnek*, és még további hat kisebb-nagyobb településen alkotnak többséget. A Tatros folyása mentén haladva ezek a következők: Románcsüvés (1292 fő, 65%), Kökényes (291 fő, 81%), Szálka (395 fő, 78%), Degettes (219 fő⁷¹), Prála (756 fő, 84%), valamint a Vrancea megyében lévő, a Tatros menti csángók közé csak némi önkénnyel sorolható Vizánta (1115 fő, 61%).⁷² Néhány további, többségében ortodox románok által lakott falunak van többé-kevésbé körülhatárolható katolikus csángó része. Ide sorolható a következő nyolc település: Vermest (389 fő, 31%),⁷³ Dormánfalva (1631 fő, 12%),⁷⁴ Bogáta (344 fő, 39%), Cserdák (419 fő, 32%), Szlanikfürdő (694 fő, 39%), Fűrészfalva (423 fő, 39%), Szárazpatak (404 fő, 43%) és Gutinázs (103 fő, 20%). A többi 13 település katolikus csángó lakossága egészen kis lélekszámú és minden tekintetben szórványnak minősíthető.

Mindez azért fontos, mert a szétszórtság, a koncentrálttság hiánya a nyelv megőrzésének egyik legfőbb gátló tényezője lehet, hiszen a kisebbségi közösség így minden beszédhelyzetben ki van téve a többséggel való érintkezésnek és a kis lélekszám tudata általában pesszimizmushoz is vezet.⁷⁵ A Tatros menti központi tömb falvainak magyar lakossága – az itt talált kis létszámú régebbi székely csoportokat nem számítva – a 18. század végén egyszerre telepedett meg ezen a területen, de a tömbön kívüli, román többségű településeken a katolikus lakosság gyakran nemcsak kisebbségnek, hanem olykor bevándorlónak is számít. A Székelyfölddel szomszédos Tatros vidékére ugyanis még a 19., sőt a 20. században is érkeztek székely családok, akik mivel migrációval kerültek kisebbségi helyzetbe, nyelvvesztésük is gyorsabban zajlik/zajlott le.⁷⁶

2. A táblázat számsoraiból egyfajta sorrendet, „rangsort” állíthatunk fel *a települések között a nyelvi asszimiláció előrehaladottságát* illetően.

Korábban már esett szó arról, hogy a nyelvi asszimilációs folyamatokat sok tényező befolyásolja, és ennek megfelelően a magyar nyelv helyzete az egyes falvakban erősen különböző. A táblázat adataiból kitűnik, hogy a Tatros mentén a magyar nyelvet első és második nyelvként használó nyelvközösség összesen 10 faluban, nevezetesen Románcsüvés, Szalánc, Tatros, Diószeg, Szőlőhegy, Újfalu, Szitás, Bahána, Gorzafalva és Ónfalva településeken él. További 7 településen – Dormánfalva, Degettes, Cserdák, Fűrészfalva, Szárazpatak, Prála és Vizánta falvakban – a nyelvcsere rövidesen bekövetkezik, hiszen a nyelvet itt már csak korlátozott számú idős személy ismeri, és a nyelvtudás átörökítésére nincsen semmi esély. A vizsgált települések mintegy felében, általában olyan falvakban, ahol a katolikus csángó lakosság erős kisebbségben él, a nyelvcsere már befejeződött, hiszen a nyelv már csak néhány idős személy passzív emlékezetében él. A Tatros folyása mentén lefelé haladva a következő 15 faluban a magyar nyelv gyakorlatilag már kihaltnak tekinthető: Bruszturósza, Kökényes, Alsó- és Felsőburjányos, Ágas, Vermest, Gazárie, Doftána, Szálka, Valea Câmpului, Ștefan Vodă, Bogáta, Szalánctorka, Szlanikfürdő, Borzest és Gutinázs. Végezetül van néhány olyan település is, ahol a helybeli katolikus szórványlakosság ugyan már elrománosodott, de a településre máshonnan költöztek között akadnak, akik még viszonylag jól beszélnek magyarul, csak hogy mivel ritkán kerülnek kapcsolatba egymással, esetükben is inkább passzív, tovább nem örökíthető nyelvismeretről beszélhetünk. Utóbbiak közé soroltam a Palánka faluban, valamint Kománfalva, Mojnest és Aknavásár városokban élő katolikusokat.

3. Egy további következtetés *a generációk nyelvtudására* vonatkozhat. Sokatmondó, hogy a gyermekek (gy1, gy2 és gy2) már egyetlen településen sem beszélnek első nyelvként a magyar nyelvet, mindenhol könnyebben szólnak meg románul, mint magyarul. A valóban anyanyelvnek mondható magyar nyelvismeret a 15–29 év közötti fiatalokra (f) is csupán két faluban (Szitáson és Újfaluban) mondható jellemzőnek, de ott sem a korosztály minden tagjára, hanem csupán a nemzedék mintegy

felére. Az ilyen magas szintű nyelvtudás még a 30–44 év közötti alsó középgeneráció (k1) körében is viszonylag ritka, az említett két falun kívül csupán Szőlőhegy és Ónfalva falvakban mondható jellemzőnek. Ma már a néhány évtizeddel ezelőtt még igen jó magyar nyelvével rendelkező, teljesen katolikus lakosságú Diószegen is csak a felső középgeneráció (k2) beszél jól és könnyedén magyarul. A 60 év fölötti idős generáció (i) – a városokba máshonnan beköltözötteket nem számítva – még összesen 18 településen beszéli anyanyelvi szinten a magyar nyelvet, de a középgeneráció (k1 és k2) körében az ilyen szintű nyelvismeret már csak 5 faluban (Szitás, Újfalu, Szőlőhegy, Ónfalva, Diószeg) általános, illetve további 4 faluban (Tatros, Szalánc, Bahána, Gorzafalva) jellemző részben a nemzedék kisebb-nagyobb részére.

4. Amint látjuk, **a nyelvi asszimiláció szintjei az egyes falvakban** nagy mértékben különböznek. A nyelvcsere generációk szerinti előrehaladottságának megfelelően a vizsgált 36 település több csoportba sorolható:

A nyelvi asszimiláció fokozatai a vizsgált településeken a korcsoportok nyelvismerete szerint (2008):

Település	Év	Össz-lakosság	Katolikusok száma	Magyar nyelvismeret a kat. lakosságon belül (A+B)		A. Anyanyelvként beszél magyarul	B. Második nyelvként beszél magyarul	C. Passzív magyar nyelvtudás	D. Nem ért magyarul
				Szám szerint	Százalékban				
<i>1. szint</i>									
Újfalu (Satu Nou)	2008	1 740	1 732	1 614	93%	200 (f) 390 (k1) 246 (k2) 268 (i)	126 (gy2) 164 (gy3) 220 (f)	0	118
Szitás (Nicoresți)	2008	946	946	882	93%	100 (f) 212 (k1) 134 (k2) 147 (i)	70 (gy2) 90 (gy3) 129 (f)	0	64
<i>2. szint</i>									
Diószeg (Tuta)	2008	2 108	2 095	1 825	87%	275 (k2) 390 (i)	70 (gy2) 120 (gy3) 460 (f) 460 (k1) 50 (k2)	30 (gy2) 50 (gy3)	190
Szőlőhegy (Pârgărești)	2008	1 047	1 005	820+10	81%	130 (k1) 140 (k2) 160 (i)	50 (gy3) 240 (f) 100 (k1)	30 (gy2) 50 (gy3)	105
Onyest (Onești)	2008	50 185	1 500	1 220	81%	170 (k1) 210 (k2) 230 (i)	30 (gy2) 50 (gy3) 360 (f) 170 (k1)	30 (gy2) 50 (gy3)	200
			3 803	510	13%	? (260)	? (250)	? (250)	3 043
Bahána (Bahna)	2008	630	558	406+10	72%	40 (k2) 86 (i)	20 (gy3) 135 (f) 125 (k1)	20 (gy2) 34 (gy3)	98

Település	Év	Össz-lakosság	Katolikuskusok száma	Magyar nyelvismeret a kat. lakosságon belül (A+B)		A. Anyanyelvként beszél magyarul	B. Második nyelvként beszél magyarul	C. Passzív magyar nyelvtudás	D. Nem ért magyarul
				Szám szerint	Százalékban				
<i>3. szint</i>									
Tatros (Târgu Trotuș)	2008	2 065	1 267	600	47%	100 (k2) 230 (i)	170 (k1) 100 (k2)	25 (gy3) 150 (f) 100 (k1)	392
Szalánc (Cireșoiaia)	2008	1 906	1 831	820	45%	160 (k2) 300 (i)	200 (k1) 160 (k2)	30 (gy3) 150 (f) 200 (k1)	631
Románcsügés (Ciugheș)	2008	1 981	1 292	512+250	40%	138 (i)	236 (k2) 138 (i)	113 (k1)	667
Gorzafalva (Oituz)	2008	7 197	4 269	1 560+50	36%	300 (k2) 660 (i)	300 (k1) 300 (k2)	100 (gy3) 500 (f) 660 (k1)	1 449
Cserdák (Cerdac)	2008	1 324	419	140+20	33%	40 (i)	70 (k2) 30 (i)	40 (k1)	239
<i>4. szint</i>									
Fűrészfalva (Fereștrău-Oituz)	2008	1 088	423	100	24%	0	30 (k2) 70 (i)	100 (k1) 30 (k2)	193
Szárzapaták (Valea Seacă)	2008	941	404	80	20%	60 (i)	20 (k2)	50 (k1) 40 (k2)	234
Degettes (Păcuri)	2008	967	219	35	16%	15 (i)	10 (k2) 10 (i)	15 (k1) 10 (k2) 10 (i)	149
Vizánta (Vizantea Mănăstirească)	2008	?	1 115	170	15%	100 (i)	70 (i)	120 (k1) 100 (k2)	725
Prála (Pralea)	2008	894	756	100	13%	50 (i)	50 (i)	60 (k2) 20 (i)	576
<i>5. szint</i>									
Dormánfalva (Dărmănești)	1996	13 883	1 623	550	34%	–	–	–	1 073
	2008	14 194	1 631	100	6%	20 (i)	80 (i)	100 (k2) 100 (i)	1 331
Szalánctorka (Gura Slănic)	2008	?	80	5	6%	0	5 (i)	5 (i)	70
Gutinász (Gutinaș)	2008	506	103	4	4%	0	4 (i)	4 (i)	105
Bruszturósza (Brusturoasa)	2008	1 313	272	0	0%	0	0	5 (i)	267
Kökényes (Cuchiniș)	2008	357	291	0	0%	0	0	20 (i)	271
Burjányos	2008	358	136	0	0%	0	0	3 (i)	133

Település	Év	Össz- lakosság	Katoli- kusok száma	Magyar nyelvismeret a kat. lakosságon belül (A+B)		A. Any- nyelvként beszél magyarul	B. Második nyelvként beszél magyarul	C. Passzív magyar nyelv- tudás	D. Nem ért magyarul
				Szám szerint	Százalékban				
(Buruieniș)									
Szálka (Seaca)	2008	505	395	0	0%	0	0	40 (i)	355
Valea Câmpului és Ștefan Vodă	2008	1 192	221	0	0%	0	0	15 (i)	206
Bogáta (Bogata)	2008	874	344	0	0%	0	0	20 (i)	324
<i>6. szint</i>									
Vermeșt (Vermești)	2008	1 262	389	0	0%	0	0	10 (i)	379
Borzest (Borzești)	2008	?	61	2	3%	2 (i)	0	0	59
Ágas (Cotumba)	2008	1 562	33	1	3%	0	1 (i)	0	32

Megjegyzés: Az 5. oszlopban + jel után tájékoztatásul a magyar nyelvű ortodoxok száma következik. Ők értelemszerűen nincsenek beleszámítva a következő oszlopban feltüntetett %-os arányba.

A nyelvi asszimiláció beindulása előtti állapotot, azaz a „*nulladik szintet*” mindenekelőtt az jellemzi, hogy a teljes közösség a mindennapi kommunikációban és a családban is a helyi magyar tájnyelven beszél, és a közösségben még akadnak olyan – rendszerint, de nem törvényszerűen idős – személyek is, akik egyáltalán nem tudnak románul. Ezen a szinten a családokban a gyermekeket is magyarul tanítják, akik a román nyelvet csak később, második nyelvként tanulják majd meg az iskola, a tömegkommunikáció médiumai, a hivatali élet által teremtett intézményi környezetben, esetleg a településen vagy azon kívül élő román etnikummal való kapcsolattartás során. Ezen a szinten a magyar nyelv minden generáció számára egyértelműen az anyanyelvet jelenti, ugyanis ez az első megtanult nyelv, amin a kivétel nélkül mindenki a legkönnyebben beszél.

A nyelvállapotnak ez a szintje jellemző ma a székelyföldi falvak többségére. Néhány évtizeddel ezelőtt még a moldvai csángó falvak egy részét is ezzel a szinttel lehetett jellemezni, de mára az időközben beindult asszimilációs folyamatok miatt már nincsen ehhez a szinthez sorolható moldvai csángó falu.

A nyelvcsere felé tartó folyamat döntő mozzanatát (*1. szint*) az a pillanat jelenti, amikor a beszélő tanuló gyermekeket a családban először románul kezdik tanítani. A nyelvi asszimilációnak ebben a szakaszában a már beszélni tudó legkisebb gyerekek is értenek még valamennyire magyarul, hiszen környezetükben a felnőttek rendszerint magyarul szólnak egymáshoz. Noha a gyerekek a helyi magyar nyelvet már kisgyermekként megtanulják, de később egész életük folyamán könnyebben szólnak meg románul, és az egymás közötti érintkezésben is a román nyelvet részesítik előnyben, hiszen őket először már erre a nyelvre tanították. A nyelvi asszimilációhoz vezető út kezdetének számító 1. szinten a fiatal nemzedék egésze vagy legalábbis egyik része még anyanyelvi szinten beszél magyarul, a közép- és idős generáció pedig kizárólag ezt nyelvet használja a köznapi érintkezés során.

A régió települései közül az Aknavásár melletti székelyes csángó tömb két központi faluja, Szi-tás és Újfalú sorolható ide. A magyar nyelv viszonylagos jó állapotát itt a földrajzi elzártság, az ortodox román lakosság jelenlétének teljes hiánya és a katolikus tömbön belüli központi helyzet magyarázza.

A következő nyelvi asszimilációs fokozatot (*2. szint*) az a szint jelenti, amikor a nagyobb gyermekek második nyelvként beszélnek még ugyan magyarul, de a korosztályra már inkább csak a passzív és töredékes nyelvtudás jellemző. Ezekben a falvakban a fiatal nemzedék, sőt olykor már az alsó

középgeneráció egyik része is csak második nyelvként beszél magyarul, a két nyelv váltakozása még egyazon kommunikációs helyzeten belül is gyakran mondható. Ezen a fokon az anyanyelvi szintű mindennapos magyar nyelvhasználat csak a közép- és az idős nemzedékre jellemző.

A leírt helyzet jellemző az Aknavásár környéki székelyes csángó tömb további településeire, azaz Diószeg, Szőlőhegy, Ónfalva (Onyest város peremfaluja) és Bahána falvakra. Esetükben a szórványosnak mondható, de mégis jól érzékelhető ortodox román jelenlét (Bahána, Szőlőhegy), a városhoz való közelség (Ónfalva), a községközpont jelleg és az ebből következő erős nacionalista román propaganda (Szőlőhegy) bizonyultak olyan tényezőknek, amelyek elősegítették az asszimilációs folyamatok beindulását. A teljesen katolikus, több mint kétezres lélekszámú Diószeg esetében a román értelmiség (tanítók, pap) jelenléte és a falu Onyest városhoz való közelsége siettetni a nyelvcserét.

A nyelvcsere előrehaladottabb szintjén (**3. szint**) a gyermekek már nem értenek magyarul, vagy esetleg csak a nagyobbak rendelkeznek még bizonyos passzív nyelvtudással. A fiatalok is „csak értenek” magyarul, de nyelvtudásuk kifejezetten passzív, vagy már ez is passzív nyelvismeret is hiányzik. Anyanyelvi szinten csak a felső középnemzedék egyik része és az idős nemzedék beszél még magyarul. Ide sorolható a központi tömb szélén elhelyezkedő és jelentős ortodox román lakossággal együtt élő néhány falu csángó lakossága: Tatros (a tömb északi részén), Gorzafalva (délen), valamint Szalánc és Cserdák (a tömbtől nyugatra a Szalánc völgyében). Ugyanebben a nyelvi helyzetben van a Gyimes vidékétől nem messze fekvő Románcsügés katolikus lakossága is.

Még előrehaladottabb fokon (**4. szint**) a gyermekek és a fiatal generáció egyáltalán nem ért már magyarul, a középgeneráció nyelvtudása passzív, esetleg csak a felső középgeneráció egyik része használja még második nyelvként a nyelvet. Ezekben a településeken anyanyelvi szinten csak az idősek egy része beszél, de a magyar nyelvhasználat még ennek a nemzedéknek a körében sem mondható általánosnak, következésképpen a nyilvános térben már csak elvétve hallani olykor magyar szót.

Ide sorolható falvak: Fűrészfalva, Szárazpatak, Degettes, Prála és Vizánta. Esetükben az erőteljes románosodás oka a még magyarul beszélő katolikus csángó falvaktól való nagy távolság és a földrajzi elzártság (Szárazpatak, Prála, Vizánta), a helybéli ortodox román lakosság erőteljes túlsúlya (Fűrészfalva), a város közelsége (Degettes) stb.

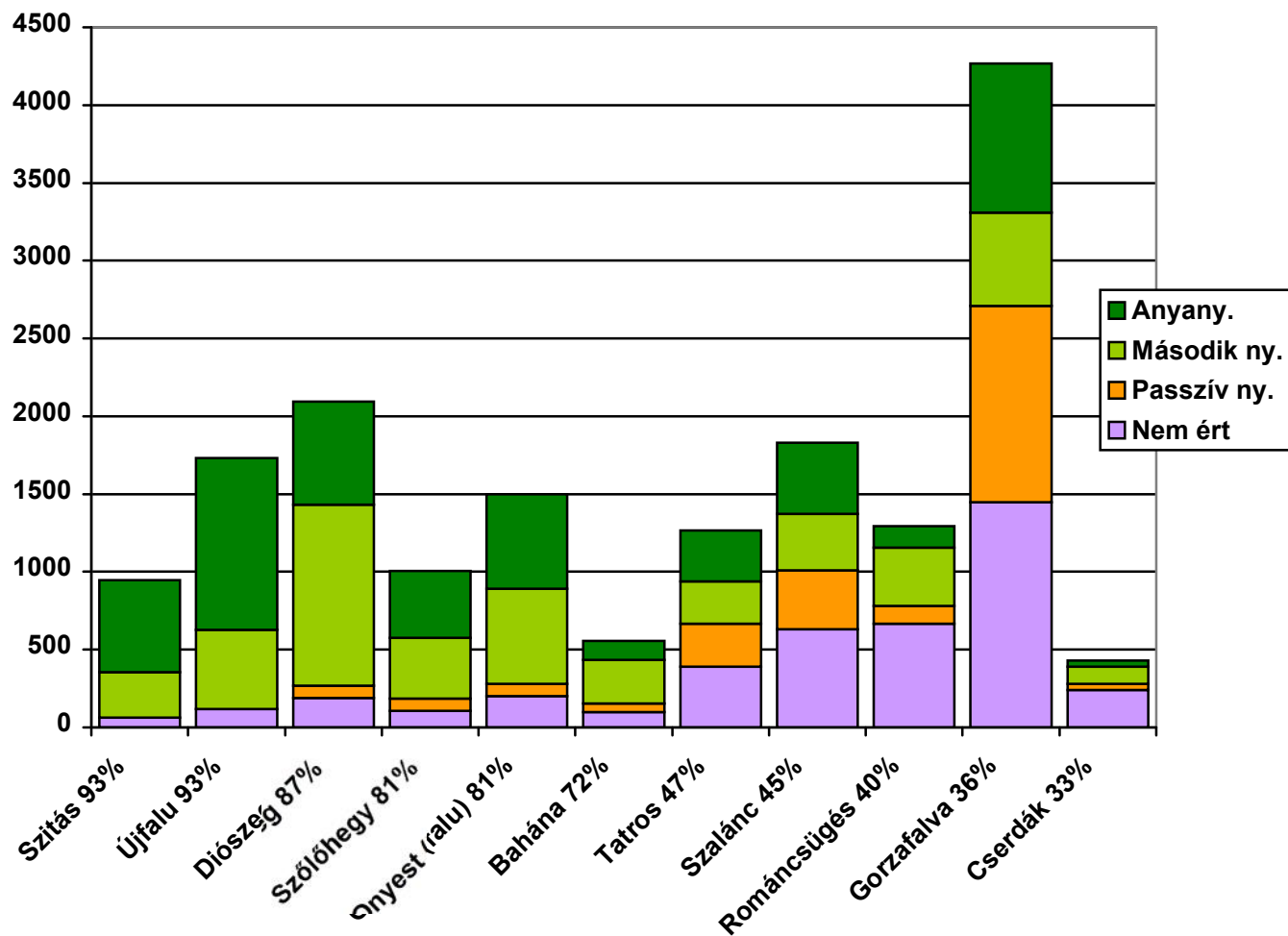
A nyelv teljes eltűnése előtt (**5. szint**) még magyarul beszélő személyeket már csak az idős generáció körében lehet találni, de az ő nyelvismeretük is fogyatékos, nehézkesen beszélnek már magyarul. Ezen a szinten a családi nyelvhasználat nyelve is már a román, ami már a nyelvcsere folyamatának befejeződését jelzi.⁷⁷

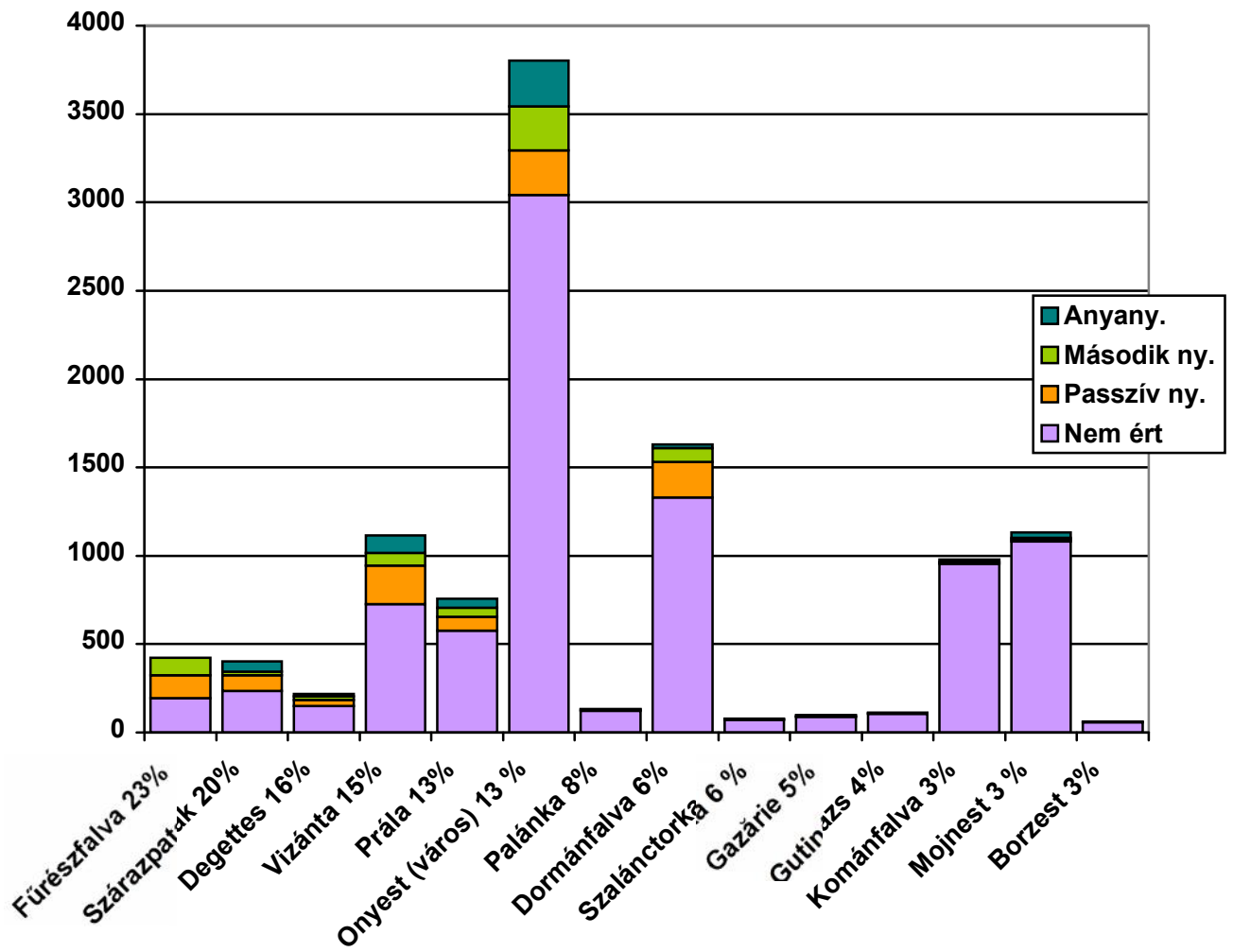
Ide sorolható falvak: Dormánfalva, Szalánctorka, Gutinázs, Bruszturósza, Kökényes, Burjányos, Szálka, Valea Câmpului/Ștefan Vodă és Bogáta. E falvak esetében a katolikus lakosság kis létszáma, erős szórványhelyzete és földrajzi elszigeteltsége magyarázza az asszimilációt. Nagyobb katolikus lakossága egyedül Dormánfalvának van, de itt a kisebbségi helyzet, a városiasodás és az ipari környezetben történő munkavállalás siettette a nyelvcserét.

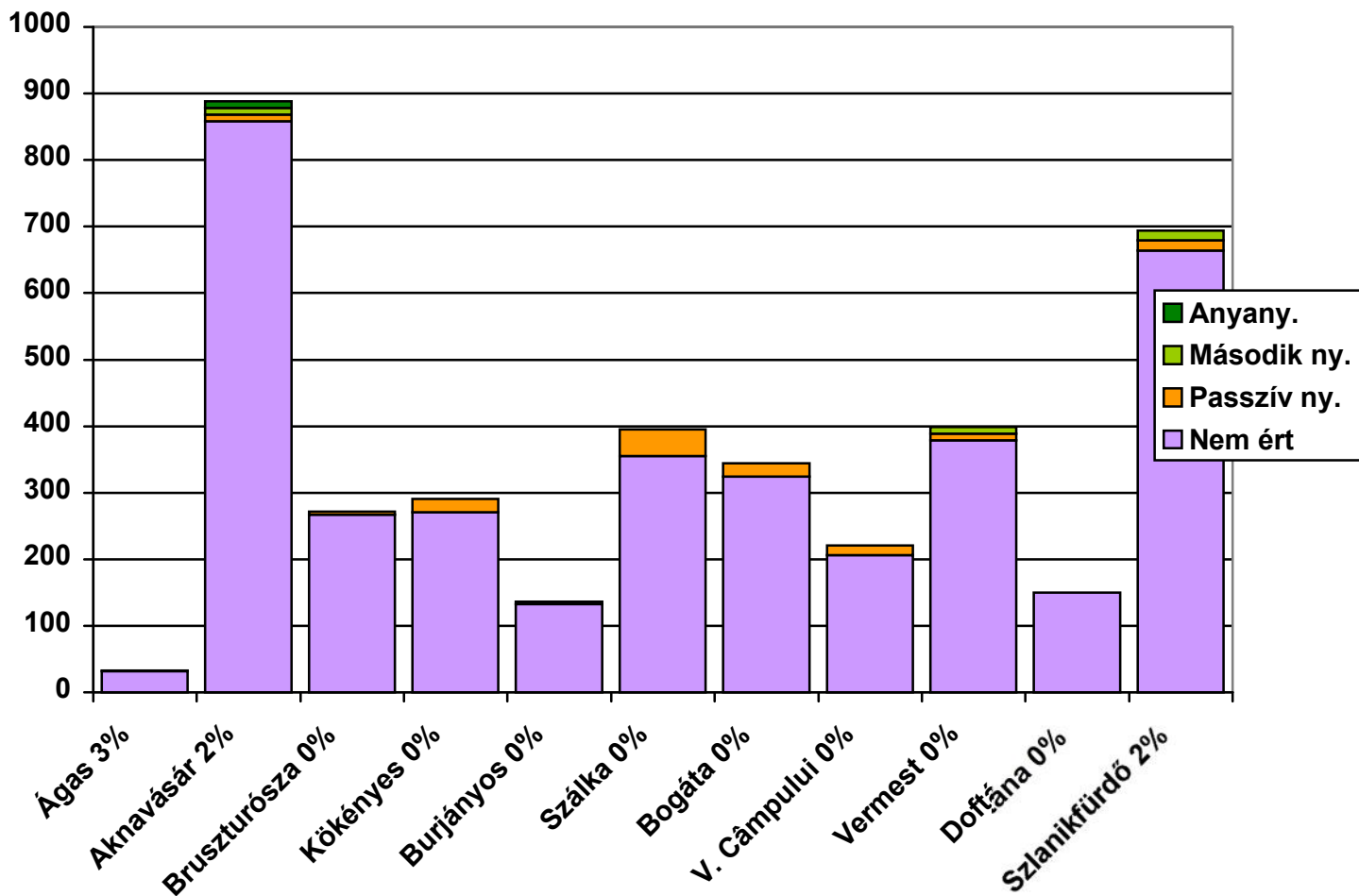
A teljes nyelvvesztés állapotába jutott települések esetében (**6. szint**) már csak a máshonnan beköltözöttek, például az ide férjhez jött asszonyok tudnak még magyarul. Az idősebbek emlékeznek még rá, hogy évtizedekkel korábban voltak még magyarul beszélő helyi személyek is a faluban. Ilyen helyzettel Ágas, Vermest, Borzest falvakban és Kománfalva (Comănești) város Lunka nevű részén találkoztam, de voltaképpen az 5. szinthez sorolt települések mindegyikére jellemző az, hogy az idős- és középgenerációhoz tartozók úgy nyilatkoznak, hogy szüleik és nagyszüleik még magyarul beszéltek és imádkoztak.

A generációk nyelvállapotára vonatkozó becslést adatok alapján a vizsgált 36 település között sorrend is felállítható, ami a nyelvcsere felé vezető úton való előrehaladás „toplistájaként” is értelmezhető. A magyar nyelvi kompetenciák falvankénti megoszlását, vagyis a nyelvi asszimiláció szintjeit a rendelkezésünkre álló számszerű adatok alapján grafikusán is szemléltetni lehet:

A nyelvi kompetencia szintjei a Tatos menti székelyes csángó településeken az illető szintekhez tartozó személyek száma szerint:

5. A táblázat utolsó sorai *az összesített végeredményt* tartalmazzák. A számsorokból kitűnik, hogy a „Tatros tartományában” élő 31 666 katolikus személy közül 16 516 személy (52%) egyáltalán nem ért már magyarul, további 3529 személy (11%) pedig csak gyenge nyelvtudással, egy egyáltalán nem használt passzív nyelvismerettel rendelkezik, tehát a katolikus népesség közel kétharmada (63%) már átment a nyelvcsere. (Megjegyzem, hogy a moldvai csángóság egészének vonatkozásában az 1994–1996-os felmérés szerint ez az arány 75% volt, ami azóta kétségkívül tovább növekedett.)

A táblázat szerint a vidéken anyanyelvi szinten 6023 jobbra idős- és középgenerációhoz tartozó személy (19%) beszél ma még magyarul, további 5598 személy (18%) pedig bár ugyancsak jól ismeri a magyar nyelvet, de első nyelvként már inkább a románul használja. Az első- és második nyelvként *magyarul (is) beszélők abszolút száma tehát 2008-ban 11 621 fő (37%)*, ami kétségkívül visszaesés az 1994–1996-ban rögzített 15 158 főhöz, illetve az akkori 47%-os arányhoz képest.

Következtetések

1. A nyelvromlás jelenségének megnevezésekor a tanulmányban eddig változtatva éltünk a „nyelvi asszimiláció” és a „nyelvcsere” kifejezésekkel. Az elvégzett kutatás eredményei azt mutatják, hogy ezeknek a terminusoknak a használta csakugyan helyénvaló, hiszen a Tatros menti székelyes csángók körében valóban *nyelvcsere történik*, azaz a nyelvi változások eredményeként a magyar egy nyelvűséget a román egynyelvűség váltja fel. A magyar nyelvismeretre vonatkozó nemzedékek szerint tagolt adatokból egyértelműen kitűnik, hogy a nyelvi romlás minden településen igen erőteljes. Bár a nyelvcsere előrehaladottságának tekintetében nagy különbségek vannak az egyes falvak között, a fiatalabb generációk nyelvismerete kivétel nélkül minden településen látványosan rosszabb, mint az idősebb nemzedékeké.

Két angol kutató, a Hamers–Blanc szerzőpáros a kétnyelvűségről szóló monográfiájukban⁷⁸ egy olyan egydimenziós egyszerűsített modellt dolgoztak ki, amivel folyamat jellegében lehet szemléltetni a nyelvcsere jelenségét. Felfogásukban a folyamat egymás után következő szakaszai a következők:

1. egynyelvűség a kisebbség eredeti nyelven (L_x)

2. kétnyelvűség a kisebbségi nyelv dominanciájával ($L_X > L_Y$)
3. kiegyensúlyozott kétnyelvűség ($L_X = L_Y$)
4. kétnyelvűség a többségi nyelv dominanciájával ($L_X < L_Y$)
5. egynyelvűség a többség nyelvén (L_Y)

A folyamat tehát az egynyelvűségtől a kétnyelvűségen át tart az újabb egynyelvűség felé.

A nyelvcsere képlete: $L_X \rightarrow L_X > L_Y \rightarrow L_X = L_Y \rightarrow L_X < L_Y \rightarrow L_Y$

Az egyszerűsített modellt a moldvai csángók nyelv váltásának értelmezésekor úgy alkalmazhatjuk, ha a nyelv váltás folyamatának ezeket a szintjeit nem egy-egy faluközösség egészére, hanem csak egy-egy generáció nyelvhasználatára vonatkoztatjuk, hiszen amint láttuk, a nyelvcsere előrehaladottsági foka egy közösségen belül nem egységes. A modell alkalmazásakor még ezzel a „generációs finomítással” is fennáll a megalapozatlan általánosítás veszélye, hiszen elképzelhető hogy egy adott generáció más-más nyelvi helyzetekben más-más módon viselkedik, azaz nyelvi megnyilatkozásai más-más szintekkel jellemezhetők.

A csángóság vonatkozásában már kétnyelvűségről beszélni is rendkívül problematikus, hiszen olykor a magyar-román vagy román-magyar kódváltások annyira sűrűn történnek (pl. egy beszédhelyzetben, egy szövegegységen vagy akár egy mondaton belül is), hogy emiatt a két nyelv még az egyazon generáción belüli nyelvhasználatban, sőt még egy adott beszédhelyzetben belül sem elkülöníthető. Ezért van az, hogy a beszélők gyakran a „se nem magyarul, se nem románul, csak így csángóson” terminussal (lingvonimával) jellemzik a saját beszédüket.⁷⁹ A Hamers–Blanc szerzőpáros modelljében szereplő kétnyelvűség mint állapot tehát csupán elméleti, hipotetikus fogalom, vagyis olyan nyelvi helyzet, ami gyakorlatilag nehezen körülírható. De még ha valamilyen megszorító fogalmi körülírással⁸⁰ létezőnek tekintjük is kétnyelvűséget, annyit mindenképpen megállapíthatunk róla, hogy ez minden csángó településen és minden generáció körében rendkívül instabil (átmeneti) jelenség.

2. A nyelvcserehez vezető folyamatok az egyes csángó falvakban nem egyszerre kezdődtek el, egyesek közülük „előrébb”, mások pedig még valamivel „hátrébb” tartanak a teljes nyelvvesztéshez vezető úton. Ezeket a folyamatokat mindenképpen célszerű egységben látni, azaz **nagyobb tér- és idő-távlatba helyezni**. A rendelkezésre álló történeti adatokból következtethetünk arra, hogy hasonló nyelvi asszimilációs jelenségek a moldvai csángó falvakban már a 19. és 20. század folyamán is léteztek, sőt estenként már korábban is számolhatunk velük. A folyamat eredményeként a Moldova területén élő közel negyedmillió csángó népcsoport mintegy háromnegyed része, azaz mintegy 180–190 000 személy, mára teljesen elrománosodott és csak a fennmaradó 50–60 000 személy minősíthető ma kétnyelvűnek.⁸¹ A vizsgált régióban a nyelvcsere tehát úgy kell tekintenünk mint egy régóta zajló nyelvi asszimilációs folyamat egyik – bizonyos településeken már végsőnek is nevezhető – stádiumára.

3. A nyelvi folyamatok alakulását szemlélve természetesen merül fel az a kérdés, hogy **törvényszerűek-e, illetve netán megállíthatók-e a nyelvi asszimilációs folyamatok**, amelyek végül óhatatlanul nyelvcserehez vezetnek.

A szociolingvisztikai elméleti nyelvészeti szakirodalomban egyöntetű az a nézet, hogy a nyelvcserehez vezető okok rendkívül összetettek, következésképpen a folyamatok lassítása, megállítása, sőt esetleg nyelvi revitalizáció révén való visszafordítása csak akkor lehet sikeres, ha ezeket a tényezőket összességükben változtatjuk meg.⁸² A moldvai csángó etnikum vonatkozásban ez azt jelenti, hogy a magyar nyelvű misézés engedélyezésétől, az iskolába bevezetett és fakultatív módon látogatható magyarórától, a Magyarországgal és az erdélyi magyarsággal való intenzívebb kapcsolattartástól, az érdekképviselő intézményeinek viszonylagos erősödésétől stb. külön-külön nem lehet csodát várni, de még látványos eredményeket sem. A vizsgált Tatros menti településeken a romániai rendszerváltás óta eltelt közel két évtizedben alig-alig történt olyan elmozdulás, ami a nyelvi asszimilációt fékezhetné: az egyházi liturgia nyelve kizárólagosan román, a magyar nyelvet egyetlen iskolában sem tanítják még fakultatív magyaróra keretében sem,⁸³ a külföldön dolgozók elsősorban nem Magyarországon, hanem Nyugat-Európában vállalnak munkát, a lakosság körében alig mutatkozik érdeklődés arra, hogy a helyi tájnyelv és kultúra védelmét a Moldvai Csángómagyarok Szövetsége keretében zajló tevékenységek révén szorgalmazzák és így tovább.

A külső intézményi keretek által biztosított lehetőségek csak akkor vezetnek eredményre, ha általuk magában a nyelv belső életében történik valamilyen pozitív változás, tehát ha az intézményekben kifejtett tevékenység eredményei valóban szervesülnek a társadalom nyelvhasználatában és a kö-

zösségi nyelvi identitásban. Az élő, működő nyelvre tehát mint összetett szerkezetre, rendszerre kell tekintenünk és tudatában kell lennünk annak, hogy az iskolai oktatás nyelve, az egyházi liturgia nyelve, sőt még a családon belüli nyelvhasználat is csupán egy-egy fontos tényezőt jelentenek egy összetett kommunikációs rendszerben, de önmagukban nem képesek a nyelvcsere folyamatát megállítani.

Az intézményi beavatkozások csak hozzásegíthetnek ahhoz, hogy a magyar nyelv továbbéléséhez szükséges feltételek megvalósuljanak, de a nyelv továbbélése csak a feltételek együttes teljesülése révén lehetséges. Alább ezek közül kettőt emelünk ki:

1. A megfelelő nyelvi környezet, vagyis **magának a nyelvnek az élő és közösségi volta, a nyelv intézményi keretei** olyan feltételek, amelyek nélkül egy nyelv továbbélése nem lehetséges.⁸⁴ Péntek János ennek kapcsán joggal használja „a nyelv ritkuló légköre” metaforikus kifejezést.⁸⁵ A magyar nyelvhasználat intézményi keretei Moldva-szerte hiányzanak, és mint a közölt számadatokból kitűnik, a Tatros mentén már csak a központi tömb néhány falujában van meg az a tömegbázis, ami egy nyelv továbbélésének ez a feltétele. A hagyományos magyar nyelv légköre a legtöbb helyen már „nem elég sűrű” ahhoz, hogy ez a nyelv fennmaradjon. A találó metaforikus képet szárazabb szakszerűséggel is megfogalmazhatjuk: a helyi magyar nyelv anyanyelvi szintű ismerete és megfelelően nagy számú beszélő által történő használata már csak néhány faluban adott. A generációk közötti nyelvismereti szintek itt is elég nagyok, és ez tovább rontja a nyelv továbbélésének esélyét.

Ha az anyanyelvi szintű nyelvismeret egy adott közösségben egy adott kritikus szint alá süllyed, a nyelv az illető közösségben már nem menthető meg. A csángó falvak többségében a magyar nyelv ezt a kritikus szintet már elérte. Mindez azonban korántsem jelenti azt, hogy a magyar nyelv ezekben a falvakban ne volna tanítható, illetve, hogy nem kellene az érdeklődő fiataloknak minden módon tanítani.⁸⁶

2. A csángó nyelvjárással foglalkozó nyelvészeti szakirodalomban is többször esett már szó arról, hogy a helyi magyar dialektust a beszélők különböző okok folytán (pl. a nyelv kevert jellege, a hagyományos életvilághoz való kapcsolódása, a különféle intézmények részéről érkező megbélyegzés stb.) alulértékeli. Márpedig a nyelvi veszélyeztetettség helyzeteiben **a nyelvi tudatosságnak és a nyelv presztízsének** alapvetően fontos szerepe van a nyelv megőrzésében. A helyi nyelvjáráshoz való negatív nyelvi attitűd nagy mértékben csökkenti a helyi magyar nyelvjárás fennmaradásának esélyeit.⁸⁷ Különösen így van ez, ha a stigmatizáló attitűdök nemcsak a többség magatartását jellemzik, hanem a veszélyeztetett kisebbség részéről is megfigyelhetők.⁸⁸ A csángó érdekvédelem különböző területein az utóbbi években élesen merült fel az a kérdés, hogy a helyi lakosság által értékesnek tartott magyar köznyelvet kell-e a moldvai csángó közösségekben terjeszteni vagy pedig a beszélők által aláértékelt helyi nyelvjárás védelmét és továbbélését kell inkább biztosítani.⁸⁹

A beszélők természetesen maguk is érzékelik a nyelvi romlást, ami a helyi tájnyelvet jellemzi, és az adott körülmények között mindig meg is találják azokat a nyelvi stratégiákat, amelyek által egy-egy nyelvi kommunikációs helyzet optimális szinten megoldható. A nyelvi rendszer csökkent értékűségének tudta, illetve az egyéni nyelvi inkompetencia tudat azonban maga is a nyelvi asszimiláció egyik fő motivációs tényezőjévé válik: sokan azt mondják, hogy mivel az ők falujukban nem „igaz magyarul” beszélnek, vagy hogy ők már „igaz magyarul” nem tudnak megtanulni, törekedniük kell egy „valódi”, valóban értékes nyelvet elsajátítani. Erre nemcsak gyakorlati szempontok, hanem az emberi méltóság-érzettel összefüggő lelki motivációk is készítenek az embereket. („Hogy tudjunk mű es bár egy nyelvet legalább, hogy ne legyünk olyanok, mind az állatok” – fogalmazott egy beszélgetőpartnerem.) Szilágyi N. Sándor egyik tanulmányában⁹⁰ arról értekezett, hogy mivel a moldvai csángók általuk ismert egyetlen „valódi” nyelv a román nyelv, az önazonosságuk meghatározásakor, például népszámlálások alkalmával magukat románnak tekintik. Azaz voltaképpen olyan „speciális románnak”, akik ismernek még egy valamiféle korcs, aláértékelt tájnyelvet is, és akiknek a vallása is valamiféle sajátos vallás. Tehát egy közösségben minél erősebb a magyar nyelv romlása és ebből következően az egyének nyelvi inkompetenciája, a közösség tagjainak körében annál erősebb a román köznyelvhez való kötődés, és a román identitás felvállalására való belső késztetés. Az önazonosság meghatározása tehát döntés kérdése, és a döntés meghozatalában a nyelvismeret szintje is szerepet játszik.

És ennek kapcsán végezetül még egy utolsó megjegyzés: a **nyelvi asszimiláció** problematikáját mindenképpen el kell választani a közösség **etnikai (tudati) asszimilációjának** kérdéskörétől. Az élő

nyelv bonyolult kulturális rendszer, amit adott körülmények folytán el lehet veszíteni, és ha elveszett, nagyon körülményes már helyreállítani. A közösségi identitás ezzel szemben „csak” azonosulás valamely ideológiával, ami adott kulturális háttérre (például a nyelvre, hagyományokra stb.) támaszkodhat ugyan, de a nyelvi rendszerekhez képest sokkal egyszerűbb szerkezeti sémákból építkezik. Ennek fényében elképzelhető, hogy a nyelvcsere folyamatának alakulásától többé-kevésbé függetlenül kialakulhat, illetve tovább élhet valamiféle csángó identitás. De ennek a kérdésnek a taglalása már nem a jelen tanulmány feladata.

Irodalom

ALMANAH

2006 *Almanahul Presa Bună*. Iași, Editura Presa Bună

BARTHA Csilla

1995 Nyelvcsere, nyelvvesztés: szempontok az emigráns kétnyelvűség vizsgálatához. In: Kassai Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya

BENŐ Attila

2004 Kölcsönszóhasználat, kódváltás a moldvai kétnyelvű beszélők megnyilatkozásaiban. In: Kiss Jenő (szerk.): *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 23–36.

BODÓ Csanád

2004a Szociolingvisztikai szempontok a moldvai magyar–román kétnyelvű beszélőközösségek kutatásában. *Magyar Nyelv C.* 3. 347–358.

2004b Nyelvi szocializáció és nyelvi tervezés a moldvai magyar–román kétnyelvű beszélőközösségekben. In: Kiss Jenő (szerk.): *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 37–66.

BORBÉLY Anna

2001 *Nyelvcsere*. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya

DOMOKOS Pál Péter

2001 *A moldvai magyarság*. Budapest, Fekete Sas Kiadó, 6. kiad. (1. kiad.: Csíksomlyó, 1931.)

GAL, Susan

1992 Mi a nyelvcsere és hogyan történik? In: Kontra Miklós (szerk.): *Társadalmi és területi változások a magyar nyelvben*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 47–59.

GYÖRFFY István

1923–1924 Néphagyomány a Székelyföld dél-moldvai határáról. *Ethnographia* XXXIV–XXXV. 4–6. 104–105.

1925 A moldvai magyarság száma 1900-ban. *Magyar Nyelv* XXI. 7–8. 124–126.

HAMERS, Josiane F.–BLANC, Michael H. A.

1989 *Bilinguality and Bilingualism*. Cambridge, Cambridge University Press, 2nd ed. 2000.

HEGYELI Attila

2004 Moldvai katolikus gyermekek nyelvhasználatáról. In: Kiss Jenő (szerk.): *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 113–124.

IORGA, Nicolae

1928 *Istoria Românilor prin cǎlători*. I. București

KISS Jenő

1995 *Társadalom és nyelvhasználat*. Szociolingvisztikai alapfogalmak. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó

KISS Jenő (szerk.)

2004 *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság

LÜKŐ Gábor

1936 *A moldvai csángók I*. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal. Budapest

MIKECS László

1941 *Csángók*. Budapest

PÉNTEK János

2001 *A nyelv ritkuló légköre*. Szociolingvisztikai dolgozatok. Kolozsvár, Komp-Press

2003 Státus, presztízs, attitűd és a kisebbségi nyelvváltozatok értékelése. In: Péntek János–Benő Attila: *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban*. Kolozsvár (A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 1.)

ROSETTI, Radu

1905 *Despre ungerii și episcopiile catolice din Moldova*. Extras din Analele Academiei Române. Seria II. Tom. XXVII. Mem. Sect. Ist., No. 10. București (Új kétnyelvű kiadásban: *A moldvai magyarokról és katolikus püspökségekről*. – *Despre ungerii și episcopiile catolice din Moldova*. In: Rosetti, Radu–Arens, Meinolf–Bein, Daniel–Demény Lajos: *Rendhagyó nézetek a csángókról*. Szerkesztette és az előszót írta Miskolczi Ambrus. Budapest, ELTE Román Filológiai Tanszék–Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, 2004. 11–91.)

SÁNDOR Klára

2000 National Feeling or Responsibility. The Case of the Csango language revitalization. *Multilingua*. Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication. Vol. 19. 1/2. 141–168.

2003 Magyar nyelvészet? Megjegyzések a csángó beiskolázási kísérletről. In: Osvát Anna–Szarka László (szerk.): *Anyanyelv, oktatás – közösségi nyelvhasználat*. Újratanítható-e a kisebbségek anyanyelve a magyarországi nemzetiségi iskolákban? Budapest, MTA – Kisebbségkutató Intézet, 153–182.

SZILÁGYI N. Sándor

2002 Despre dialectele ceangăiești din Moldova. *Altera* VIII. 17–18. 81–89.

2006 Nyelvi jogok, egyházi nyelvhasználat. A magyar nyelvű mise kérdése Moldvában. In: Diószegi László (szerk.): *A moldvai csángók*. Veszélyeztetett örökség – veszélyeztetett kisebbségek. Budapest, Teleki László Alapítvány, 107–112.

TÁNCZOS Vilmos

2008 Hozzászólás a moldvai csángó „magyarórák” kérdéséhez. *Moldvai Magyarság* XVIII. 2008. 6 (205). 8–10.

WEIGAND, Gustaw

1902 Die Dialekte der Moldau und Dobrudscha. *Neunter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänische Seminar) zu Leipzig*, 138–223.

Jegyzetek

- ¹ A tanulmány megírását és a mögötte álló terepmunkát az Erdélyi Szövetség kutatási programja keretében az NCA Nemzeti Civil kapcsolatok és Európai Integráció Kollégiuma támogatta.
- ² Az 1994–1996 között végzett terepmunkára a budapesti Teleki László Alapítvány egyik kutatási programja keretében, az alapítvány támogatásával került sor.
- ³ A terepkutatás nyomán a témakörben több tanulmányom jelent meg magyar, angol, német és román nyelven, melyek egymás átdolgozott, illetve bővített változatai, de a közölt számsorok mindegyikben – természetszerűen – azonosak. A szóban forgó közlemények a következők: Hányan vannak a moldvai csángók? *Magyar Kisebbség* III. 1997. 1–2. 370–390.; A moldvai csángók lélekszámáról. In: Pozsony Ferenc szerk.: *Csángósors*. Bp., 1999. 7–32. (A súlyos nyomdai hibák miatt – a számtáblázatok összesítő, kövéren szedett számsorai balra eltolódva, hibásan jelentek meg – ennek a tanulmánynak az adatai csak nagy figyelem mellett használhatók.); *Hungarians in Moldavia*. Teleki László Foundation. Institute for Central European Studies. Budapest, April 1998. No. 8., 25. p.; About the Demography of the Moldavian Csángós. In: Diószegi László ed.: *Hungarian Csángós in Moldavia*. Essays on the Past and Present of the Hungarian Csángós in Moldavia. Teleki László Foundation–Pro Minoritate Foundation. Budapest, 2002. 117–147.; Hungarians in Moldavia. In: Ferenc Gereben ed.: *Hungarian Minorities and Central Europe*. Regionalism, National and Religious Identity. Pázmány Péter Catholic University, Pilisescaba, 2001. 266–289.; Hungarians in Moldavia. *Hungarian Heritage*. Volume 3. European Folklore Institute, Budapest, 2002. 11–27.; Über die Bevölkerungszahl der Moldauer Tschangos. In: Tanczos V.: *Aufgetan ist das Tor des Ostens*. Volkskundliche Essays und Aufsätze. Csíkszereda, Pro-Print, 1999. 228–275.; Ceangăii din Moldova. *Altera* VIII. 2002. 17–18. 48–80.; A moldvai csángók asszimilációja történeti perspektívában (szempontok, források, kutatási feladatok). In: Diószegi László (szerk.): *A moldvai csángók*. Veszélyeztetett örökség – veszélyeztetett kisebbségek. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2006. 26–46.; About the Demography of the Moldavian Csángós. In: *Local and Transnational Csángó Lifeworlds*. Edited by: Sándor Ilyés–Lehel Peti–Ferenc Pozsony. Cluj–Napoca, Kriza János Ethnographical Society, 2008. 203–222.; A moldvai csángók lélekszámának és magyar nyelvismeretének történeti alakulása. In: Ilyés Sándor–Peti Lehel–Pozsony Ferenc (szerk.): *Lokális és transznacionális csángó életvilágok*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2008. 255–287. A tanulmány magyar, angol és német változata interneten elérhető a Magyar Elektronikus Könyvtárban (<http://mek.oszk.hu/00900/00983/pdf/index.html>) és a Kulturális Innovációs Alapítvány honlapján (<http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/nepes.htm>).
- ⁴ Az 1994–1996 közötti kutatás során 83 ilyen települést találtam, de az új kutatás során célszerű bizonyos, tradicionálisan több egységből álló településeket ezúttal külön-külön kezelni, így a magyar nyelvet még ismerő csángó települések száma előreláthatóan nőni fog. (Például a 2008 elején végzett jelen kutatási program keretében a Tatros mentén Bruszturósza községen belül már külön kezeltem Bruszturósza, Kókényes és Burjánys falvakat, hasonlóképpen Dofteána község esetében Dofteána, Szálka, Valea Câmpului és Bogáta falvakat.) Ily módon árnyaltabb kép nyerhető egyes nagyobb vagy felekezeti szempontból inhomogén, esetleg földrajzilag kiterjedtebb települések nyelvi viszonyairól.
- ⁵ Itt mondok köszönetet Kiss Tamásnak, az RMDSZ Ügyvezető Elnökség – Demográfiai Munkacsoport kutatójának, a 2002-es népszámlálási felmérés rendelkezésemre bocsátott adataiért.
- ⁶ Sándor Klára magyarországi nyelvész ezzel szemben önálló csángó nyelvről beszél, és írásaiban a helyi nyelvjárásokból elvont „csángó sztenderd” kialakítását és oktatásban való bevezetését szorgalmazta. (Sándor 2000. 62. és 2003. 177.) Ezt a felvetést azonban Bodó Csanád és munkatársai erős kritikával fogadták (lásd pl. Bodó 2004a és 2004b), és más nyelvészek sem ilyen értelemben foglaltak állást a kérdésben (lásd pl. Szilágyi 2002. és 2006.).
- ⁷ A magyar köznyelvtől való elkülönítés legfőbb oka a csángó nyelvváltozatokban megfigyelhető rendkívül erőteljes román kölcsönszóhasználat, ami az „igaz magyarokkal” való kommunikációt a moldvai csángók számára nehézkessé teszi. Maguk a beszélők ezt a szóképzési eltéréseket érzik alapvetőnek, nem pedig a nyelvtani rendszer magyarral való azonosságát. „Se nem magyar, se nem román” – így jellemzik saját nyelvüket a leggyakrabban, ha valaki a nyelvük identifikációját kéri tőlük. Szilágyi N. Sándor azonban kimutatta, hogy a spontán nyelvi megnyilatkozásokban a moldvai csángók a saját nyelvüket rendszerint „magyarnak” nevezik, különösen akkor, ha a helyi dialektus román nyelvvel való szembenállását akarják kifejezni, a „csángó” szót pedig rendszerint akkor vonatkoztatják a helyi dialektusra, amikor ennek a magyar köznyelvtől való eltérését akarják jelezni. (Szilágyi 2002. 86–87. és 2006. 111.)
- ⁸ A csángó gyermekek elsődleges és másodlagos magyar nyelvi szocializációjáról lásd: Bodó 2004a. 356. és 2004b (utóbbiban részletes, kifejtett módon); Hegyeli 2004. 115–118.
- ⁹ Márton Árpád: Szabófalván a magyar nyelvkör alkotmányellenes. *Európai Idő*. IV. 1993. 5–6. 3.

- ¹⁰ Borbély Anna erre vonatkozóan például egy amerikai kínai kutató, Wen Lang Li kutatásainak eredményeit ismerteti, aki az Egyesült Államokban élő kínai közösségek nyelvcserejét vizsgálta. A magyar kutató a magyarországi románok nyelvcserejére vonatkozóan saját kutatási eredményeivel is alátámasztja a generációs faktor elsőrendű szerepét a nyelv választásban. Lásd: Borbély 2001. 32–33. és 120–152.
- ¹¹ A vegyes lakosságú településeken adott esetben mutatkozhat némi különbség az ortodox és a katolikus lakosság korszerkezetében illetően, de ez sehol sem annyira számottevő, hogy a nyelvismeretre vonatkozó becslést lényegileg befolyásolná.
- ¹² A község falvai: Szőlőhegy (Pârgărești), Újfalu (Satu Nou), Szitás (Nicoarești), Bahána (Bahna) és a jobbára románok által lakott Bagolyptak (Pârâu Boghii).
- ¹³ Borbély 2001. 34.
- ¹⁴ „Mergem la aprosentec” [megyünk aprószentekelni] – hallottam a Bákó melletti Barátosban, azaz egy olyan faluban, ahol régóta senki nem tud már magyarul. – Az elrománosodott falvak magyar nyelvi relikviáiból gazdag gyűjtemény állítható össze például Ion H. Ciubotaru kiadványsorozatából (*Catolicii din Moldova. Universul culturii populare*. I–III. Iași, Editura Presa Bună, 1998–2005.). Noha a kiadvány szakmai-módszertani szempontból erősen vitatható (lásd: Gazda Klára: Tárgyi kultúra és identitás a moldvai katolikusoknál. In: Diószegi László szerk.: *A moldvai csángók. Veszélyeztetett örökség – veszélyeztetett kisebbségek*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2006. 233. et passim), de az kétségtelen, hogy a szerzőt a nyelvcsere már átment északi csángó falvak nyelvjárását illetően hiteles adatközlőnek tekinthetjük.
- ¹⁵ Itt például a 19. század utolsó és a 20. század első évtizedeiben Bogdánfalván szolgáló Petrus Neumann vagy a második világháború után Lészpeden tevékenykedő Gyergyina János plébánosok működésére gondolhatunk.
- ¹⁶ Erről bővebben: Tánzos Vilmos: „Deákok” (parasztkántorok) moldvai magyar falvakban. *Erdélyi Múzeum* (Kolozsvár) LVII. 1995. 3–4. 82–98. – Megjelent még: 1. In: *Keletnek megnyílt kapuja*. Néprajzi esszék. Kolozsvár, KOM-Press Korunk Baráti Társaság, 1996. 190–222.; 2. Kantoren in den ungarischen Dörfern Moldaus. In: *Aufgetan ist das Tor des Ostens*. Volkskundliche Essays und Aufsätze. Csíkszereda, Pro-Print, 1999. 191–227.; 3. In: *Keletnek megnyílt kapuja*. Néprajzi esszék. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, Krónika Könyvek, 2000. 175–206.
- ¹⁷ Ilyesféle módszertani lehetőségre utal Borbély Anna is, amikor a magyarországi román közösségek nyelvcserejéről írott könyvének utolsó bekezdésében ezt írja: „Befejezésül még egy megjegyzés. A mintában szereplő felnőttek adataiból ki lehet következtetni a nyelvcsere kezdetének körülbelüli évtizedeit (1920–1940), az 1990-ben román általános iskolába járó gyermekek adataiból pedig a folyamat közeli befejeződését is.” (Borbély 2001. 232.)
- ¹⁸ Minderről összefoglaló igénnyel: Mikecs 1941. 48–53.
- ¹⁹ Rosetti 1905. 2–8.; Iorga 1928. 89. és 239.
- ²⁰ Györffy 1923–1924. 104–105.
- ²¹ Mikecs 1941. 86–87.
- ²² Lükő 1936. 40–41.
- ²³ Lükő 1936. 39–40.
- ²⁴ Mikecs 1941. 245.
- ²⁵ Lükő 1936. 40.
- ²⁶ A magyar nyelvészek között újabban vannak – a jelen tanulmányban hivatkozott munkák közül lásd: Benő 2004, Bodó 2004a és 2004b –, akik a magyar nyelvet még beszélő moldvai csángókat – különböző megfontolásból (pl. a népcsoport inhomogén volta, az öndefiníció problematikus kérdései, a „csángó” szó pejoratív jelentése stb.) – következetesen „moldvai kétnyelvű beszélőközösségnek”, „moldvai kétnyelvű beszélőknek”, illetve a feltétlenül szükséges pontosítást is tartalmazó kiegészítéssel „moldvai magyar–román kétnyelvű beszélőközösségnek”, „moldvai magyar–román kétnyelvű beszélőknek” nevezik. Magam már az első lingvonimákat is túl hosszúaknak és mesterkélteknek tartom, amit egy nagyobb tanulmányban rendkívül nehézkes alkalmazni, és emiatt továbbra is megmaradok a bevett és általánosan használt „moldvai csángó” terminusnál, amibe mind a még magyarul beszélőket, mind a nyelvüket már elveszítetteket beleértem, tehát a fogalmat tágabb értelemben, etnonimaként használom, úgy ahogyan ezt a történészek és a néprajzkutatók rendszerint teszik. Az etnikai identifikáció során maguk a csángók sem tesznek különbséget a nyelvi asszimiláció különböző fokain álló katolikus közösségek között, a kétnyelvű–egynyelvű megkülönböztetés, ami egy nyelvész számára kétségkívül alapvető, számukra nem túl releváns, tehát nyelvükben nincs is olyan etno- vagy lingvonima, aminek ’magyar csángó’ vagy ’román csángó’ jelentése lenne. A „moldvai csángó” kifejezés problematikus tartalmával mindazonáltal magam is tisztában vagyok, de úgy gondolom, hogy a népcsoport belső táji-történeti-néprajzi-nyelvi megosztottsága akárhogyan nevezzük is meg az egész közösséget, mindenképpen tény marad, következésképpen a bevett népnévtől csak indokolt esetben, mint például egy nyelvész-lingválógiai elemzés esetében, érdemes eltérni.
- ²⁷ Weigand 1902.
- ²⁸ Nicoarești (Szitás)

- ²⁹ Tuta (Diószeg)
- ³⁰ A Slănic névvel megnevezett település alatt a Szalánc völgyében lévő, egymással összeépült összes település értendő: Slănic Moldova (Szlánikfürdő – ma fürdőváros), Cerdac (Cserdák) és Cireșoia (Szalánc, régebben: Templomfalva).
- ³¹ Păcurele/Păcuri (Degettes)
- ³² Bizonyára a Degetteshez közeli Bogata (Bogáta) településről van szó, ahol ma a 874 lakosból 344 személy katolikus, tehát az „egyharmados” jelzett arány ma is megvan (ma: 39%). A környéken nincs Bogdana nevű katolikus falu, a Gorzafalva melletti Bogdănești lakossága mindig teljesen ortodox volt.
- ³³ Onești (Ónfalva) – A falu mellett a mai város ebben az időben még nem létezett.
- ³⁴ Comănești (Kománfalva)
- ³⁵ Brusturoasa (Bruszturósza) településnek több jól elkülöníthető része van: Cuchiniș (Kökényes), Brusturoasa (Bruszturósza) és Buruieniș (Burjánys)
- ³⁶ Györffy 1925. 124–126.
- ³⁷ Domokos 2001. 149–151.
- ³⁸ A terepmunka második szakaszában a Tázló menti székelyes falvak (kb. 20–22 falu) és a Szeret menti székelyes települések (kb. 25 falu) felkeresését tervezem. A harmadik szakaszban a legarchaikusabb nyelvet beszélő, középkori eredetű falvakat, nevezetesen a Bákó környéki déli csángókat (6 falu) és a Románvásár környéki északi csángó falvakat (8-10 falu), valamint a nagyvárosokat keresem fel.
- ³⁹ Az 1994–1996 között, különböző időpontokban végzett terepmunka esetében – az egyszerűség végett – mindenütt a kutatás befejeződésének évét, vagyis 1996-ot írtam a táblázatba. A második terepmunkára 2008 elején három gyűjtőút alkalmával került sor.
- ⁴⁰ Zárójelben feltüntettem azt a generációt is, amelyben a nyelvismeretet becsültük: gy1 = kisgyermekkor (5 év alatt), gy2 = gyermekkor (5–9 év között), nagygyermekkor (10–14 év között), f = fiatal kor (15–29 év között), k1 = alsó középgeneráció (30–44 év között), k2 = felső középgeneráció (45–59 év között), i = idős generáció (60 év fölött)
- ⁴¹ Románcsügésen az idősebb ortodox románok is beszélnek, értenek magyarul. Számukat kb. 250 főre becsülöm.
- ⁴² 1996-ban Románcsügés (Ciugheș) adatait együtt kezeltem Magyarcsügéssel (Cădărești). Az összevonás azonban nem célszerű, mert az 1948 előtt jobbra görög katolikus vallású Magyarcsügés mai római katolikus lakossága egyházi szempontból a gyulafehérvári egyházmegyéhez, Kostelek plébániájához tartozik és kulturálisan is inkább a gyimesi csángó kultúrkörhöz áll közelebb, ezért a moldvai katolikus települések között való szerepeltetése nem indokolt. A két faluban a magyarul értők számát 1996-ban mind a katolikusok, mind az ortodoxok viszonylatában túlbecsültem (1200, illetve 800 fő). A magyarcsügési ortodoxok ma is beszélnek magyarul, valamint a románcsügésiek egyrésze is.
- ⁴³ Románcsügés és Magyarcsügés együtt.
- ⁴⁴ A népszámlálások külön feltüntetik Bruszturósza (Brusturoasa) község falurészeit. Az 1996-ban becsült adatok a teljes községre összesítve vonatkoznak, 2008-ban falvankénti részletesebb felbontásban teszem közzé a katolikus lakossággal rendelkező települések számsorait.
- ⁴⁵ Camenca falurésszel együtt, ahol az 1021 lakosból 38 fő katolikus.
- ⁴⁶ A településnek két része van: Buruieniș (233 lélekből 48 fő katolikus) és Buruieniș de Sus (125 főből 88 fő katolikus). A katolikus lakosság zöme tehát Buruieniș de Sus településen él, ahol abszolút többségben is van.
- ⁴⁷ A városközpont és a Podei nevű városrész együtt. Utóbbi összlakossága 561 fő, ebből 20 fő katolikus.
- ⁴⁸ Katolikus lakosság hagyományos településszerkezetben a várostól távolabb fekvő Vermești peremközségben él. Magyarul csak az ide férjhez jött idősebb nők beszélnek, mintegy 10 személy.
- ⁴⁹ Katolikusok főleg Magyardormán/Brătulești településrészben.
- ⁵⁰ A Doftana településközpontban szétszórta élő katolikus családokban már nem értenek magyarul. A községhez tartozó egyéb települések (Szálka, Valea Câmpului, Ștefan Vodă, Bogáta) adatait külön tüntetjük fel.
- ⁵¹ Az 1995. szeptemberében végzett felmérés során Szálka falu magyarul tudó lakosainak számát túlságosan felülbecsültem. Tévedésem oka alapvetően az lehetett, hogy akkor még az idős generáció jól tudott magyarul, és körükben számottevő magyar folklóanyagot gyűjtöttem.
- ⁵² A jobbra katolikusok által lakott Valea Câmpului ma a vele összeépült Ștefan Vodă falu egyik része, ahol ugyancsak élnek elszórta katolikusok. A népszámlálási adatok az egész falura vonatkoznak.
- ⁵³ Szaláncorkát, ami Aknavásár peremfaluja és templommal rendelkező egyházi filiája, sem a népszámlálások, sem a katolikus egyházi összeírások nem tüntetik fel külön közigazgatási egységként, azaz demográfiai adatait csak a várossal együtt adják meg. A táblázatban a szaláncorkai katolikusok helyszínen becsült számát (1996-ban 110 fő, 2008-ban 80 fő) kivontuk a katolikusok össz-számából (1996-ban 1220 fő, 2008-ban 968 fő), és így jutottunk Aknavásár város katolikusainak számához (1996-ban 1110 fő, 2008-ban 888 fő).
- ⁵⁴ Szaláncorka 110 főre becsült katolikus lakossága nélkül.
- ⁵⁵ Szaláncorka 80 főre becsült katolikus lakossága nélkül.

- ⁵⁶ Lásd az Aknavásárra vonatkozó előző három jegyzetet.
- ⁵⁷ A csaknem teljesen katolikus lakosságú Degettes (Păcuri) az ortodox Poieni falu része, ami Aknavásár peremközsége. Degettes a Tatros bal, Poieni a jobb partján fekszik, a két település jól elkülöníthető. A közölt népszámlálási adatok Poieni-ra vonatkoznak, Degettes adatait a hivatalos népszámlálás külön nem adja meg.
- ⁵⁸ 1995. szeptemberében Degettesen az idősebbek körében jelentős magyar nyelvű archaikus imaanyagot gyűjtöttem (lásd: Tánzos 1999. 195–201.). Ennek alapján a magyarul tudók számát valamelyest felülbecsültem.
- ⁵⁹ A településnek van valamelyes magyarul értő-beszélő ortodox lakossága is. Ezek számát 1996-ban mintegy 50 főre, 2008-ban mintegy 20 főre becslöm.
- ⁶⁰ Szőlőhegyen néhány ortodox román család is él. Az idősebb románok – mintegy 10 személy – beszélnek magyarul is.
- ⁶¹ A Bahánában magyarul beszélő ortodoxok számát 1996-ban 50 főre, 2008-ban 10 főre becslöm.
- ⁶² A népszámlálásokban külön településként jelzett Călcâi falu Gorzafalva nyugati része, lakossága csaknem teljesen katolikus. A településrész népszámlálási adatait mindig hozzáadtuk Gorzafalva adataihoz.
- ⁶³ A Gorzafalvában magyarul beszélő ortodoxok számát 1996-ban 100 főre, 2008-ban 50 főre becslöm.
- ⁶⁴ A 2002-es népszámlálás szerint az 50 185 fő összlakosságú Onyest municípiumnak 5303 katolikus lakosa volt (10,5%), egyházi kimutatás szerint viszont a katolikusok száma 2006-ban 6150 fő (Almanah 2006. 384.), ami 847 fővel több, mint a népszámlálási adat. A különbség feltehetően a külföldön dolgozók és a falura visszatelepettek helyzetének eltérő megítéléséből adódik.
- Az onyesti katolikusok egy része a város hagyományos, magyar eredetű, túlnyomó részben katolikus lakosságú peremközségében (Onyest/Ónfalva) él, amely nem képez külön közigazgatási egységet, tehát népszámlálási adatait külön nem ismerjük. A kommunizmus alatt le nem bontott falu megmaradt részének katolikus lakosságát kb. 1500 főre becslöm. A nyelvismeretre vonatkozó, generációk szerinti becslések erre a régi katolikus falura vonatkoznak. Mivel a településrész korfájának demográfiai adatait külön nem ismerjük, az egyes generációk lélekszámának kiszámításakor a nagyjából hasonló demográfiai szerkezetű Szőlőhegy község korfájának százalékarányait alkalmaztam. Erre azért volt szükség, mert a teljes Onyest municípium korfája – ami a 20 év alatti populáció meglehetősen kis százalékarányát mutatja – nem jellemző a csángó lakosságú peremközségre, aminek lakossága arányosabb szerkezetű, mint az előregedő municípiumé.
- A tömbháznegyedekben élő további mintegy 3800 katolikus nyelvvállalatoról alig van adatunk. Bizonyos azonban, hogy a tömbházakban élők egyrésze valamilyen mértékben ugyancsak ismeri a magyar nyelvet, ugyanis ez a népesség jobbra a környező katolikus falvakból (Diószeg, Tatros, Szőlőhegy község falvai stb.) vagy más, távolabbi falvakból (pl. Pusztina) származik, ahol viszonylag jól tudnak még magyarul. A nyelvismeret szintjét azonban a városban jóval alacsonyabbnak kell tekintenünk (ti. városba a nyelvet már kevésbé ismerő fiatalabb generációk költöztek be, a városi környezet az elmúlt évtizedekben az asszimiláció színtere volt, már elrománosodott csángó falvakból is települtek ide családok stb.). A fenti megfontolás alapján feltételezem, hogy a tömbháznegyedekben élőknek mintegy 20%-a (kb. 760 lélek) ismerheti valamilyen szinten a magyar nyelvet.
- ⁶⁵ A népszámlálásokban Borzest (Borzești) néven azonosított peremközség nagyobbik részét az 1992-es népszámlálás még Onyest városközponttal együtt, a 2002-es népszámlálás pedig külön vette fel (ekkorai összlakossága 4141 fő, amiből katolikus 1641 fő). Az „igazi”, régi Borzest falu azonban ennél azonban jóval kisebb, ma a város szélén található, ahol csak néhány katolikus család él. (Lásd még a következő jegyzetet.)
- ⁶⁶ A népszámlálások Onyest (Onești) egyik lakónegyedét nevezik Borzestnek (Borzești) nevezik, ami azonban nem azonos a régi faluval. A közigazgatásilag Onyesthez tartozó, annak utcájaként kezelt Borzest (Borzești) nevű kis városzéli településen egyházi adat szerint csak 61 katolikus személy él 32 családban. (Almanah 2006. 384.)
- ⁶⁷ Szárazpatak (Valea Seacă) Ștefan cel Mare falu része. A közölt számok a két falura összesítve vonatkoznak.
- ⁶⁸ Vizánta ma Vrancea megyéhez tartozik. A 2002-es népszámlálás vonatkozó adatait nem ismerem. A katolikus lakosság lélekszámát (1115 személy) egyházi forrás alapján közlöm (Almanah 2006. 395.) A generációk lélekszámát hasonló demográfiai szerkezetű csángó falvak korfája alapján számítottam ki.
- ⁶⁹ 1996-ban a magyarul is beszélők számát felülbecsültem.
- ⁷⁰ Zárójelben a katolikusok lélekszáma és falun belüli aránya.
- ⁷¹ Degettes (Păcuri) Poieni, illetve Aknavásár (Târgu Ocna) része. A falu összlakosságát külön nem ismerjük.
- ⁷² Egyházi adat. Az összlakosság számáról 2002-es népszámlálási adat nem áll rendelkezésemre. Az 1992-es népszámlálás szerint Vizánta 1658 lakosából 1018 katolikus volt, azaz a katolikusok aránya 61% a faluban.
- ⁷³ Vermest Kománfalva (Comănești) peremfaluja.
- ⁷⁴ Katolikusok többen élnek Dormánfalva (Dărmănești) Bratulest nevű településrészében.
- ⁷⁵ E kérdéskör nemzetközi szakirodalmát felsorolja: Borbély 2001. 24–26.
- ⁷⁶ Az emigráns közösségek nyelvcserejének általános jellemzőit Bartha Csilla foglalja össze amerikai magyar közösségek példáján. Lásd: Bartha 1995.
- ⁷⁷ Lásd: Hamers–Blanc 1989. 176.
- ⁷⁸ Hamers–Blanc 1989. 176. – A modell magyar ismertetése: Borbély 2001. 34–35. és Bodó 2004b. 44–45.

-
- ⁷⁹ A csángó beszéd kódváltásainak szintjeit, valamint a román nyelvi hatás egyéb vonatkozásait (pl. tükörszerkezetek, szórendi változások, kölcsönzőhasználat stb.) Benő Attila egyik tanulmánya mutatja be. (Benő 2004.) Hegyeli Attila azt figyelte meg, hogy a magyar nyelvi oktatásnak milyen hatása van a csángó gyermekek beszédében jelen lévő kódváltásokra. (Hegyeli 2004.)
- ⁸⁰ Például ilyen fogalom lehet a „kevert kétnyelvűség”, illetve az ennek szinonimájaként használt „kevertnyelvűség”, amivel Péntek János a szórványterületek és a nyelvi szigetek nyelvállapotát jellemzi, kimutatva, hogy az ilyen beszéd a nyelvhasználat minden szintjén (pl. szövegértés, mondatszerkesztés, szemantika, intonáció stb.) kommunikációs zavarokat okoz, tehát voltaképpen nem kétnyelvűséggel, hanem nyelvi erózióval állunk szemben. (Péntek 2001. 140–150.)
- ⁸¹ A „kétnyelvű beszélőközösség” terminus körüli nyelvészeti problémákról lásd: Bodó 2004a.
- ⁸² A moldvai csángók nyelvcserejének összetett tényezőire jól rávilágít Bodó Csanád egyik tanulmánya, amely az elemzés keretében Joshua A. Fishman nyelvcsere visszafordítására szolgáló modelljét használja. (Bodó 2004b) A nyelvcsere folyamatáról Borbély Anna írt kitűnő monográfiát a magyarországi román közösségek nyelvcserejét elemezve. Könyvének elméleti-módszertani fogalmai a moldvai csángók nyelvcserejének leírására is jól alkalmazhatók lennének. (Borbély 2001).
- ⁸³ A MCsMSz oktatási programja keretében a 2007/2008-as tanévtől kezdve egyetlen faluban, a több mint kétezres lélekszámú Diószegen sikerült megszervezni az iskolán kívüli fakultatív magyar nyelvű oktatást, de az ígéretesen induló program a helyi katolikus plébános és más értelmiségiek román nacionalista megfélemlítő propagandája folytán sokat veszített kezdeti lendületéből. Kezdetben több mint ötven gyermek járt a délutáni „magyarórákra”, de később a csoport létszáma még ugyanabban a tanévben alig tucatnyira csappant.
- ⁸⁴ Kivételt csupán a nagy tudatossággal végzett nyelvi revitalizáció jelenthet, de esetünkben ilyesmiről úgy vélem, nem beszélhetünk.
- ⁸⁵ Péntek 2001.
- ⁸⁶ Erről kifejtettebben: Tánzos 2008.
- ⁸⁷ A kérdésről szintetizáló igénnyel és a szakirodalom felsorolásával írt munkák közül kiemelem Kiss Jenő és Péntek János összefoglalóit. (Kiss 1995, Péntek 2003). Arról, hogy a nyelvhez tapadó értékrendszer, belső mentalitás, attitűdök hogyan alakítják a nyelvcsere folyamatát Susan Gal írt magyarul is olvasható elemzést az ausztriai magyarok példája kapcsán. (Gal 1992)
- ⁸⁸ Erre jelenségre az amerikai szociolingvisztika korán felfigyelt, például Joshua A. Fishman már az 1960-as években több bilingvizmusról szóló könyvében foglalkozik a kérdéssel.
- ⁸⁹ Erről bővebben: Tánzos 2008.
- ⁹⁰ Szilágyi 2002.